

OCJENE I PRIKAZI

***Croatica Christiana Periodica*, Časopis
Instituta za crkvenu povijest Katoličkog
bogoslavnog fakulteta Sveučilišta u
Zagrebu, broj 60, godina XXXI, Zagreb
2007, 180 str.**

Časopis *Croatica Christiana Periodica* u 60. broju donosi devet rasprava i priloga, jednu diskusiju, mnoštvo prikaza i recenzija zbornika, časopisa i knjiga te sadržaje primljenih publikacija.

U prvom članku, »O nekim osnovnim problemima Bašćanske ploče«, koji je napisao Lujo Margetić (str. 1-15), pažnja je usmjerena na utvrđivanje vremena nastanka tog epigrafskog spomenika. Proučavajući sâm tekst, autor zaključuje kako prva tri slova prvog retka Bašćanske ploče označavaju 1120. godinu, koja bi, prema tome, bila vrijeme njezinog sastavljanja. Uzimajući kao polaznu točku svojih istraživanja tezu kako je sadašnja crkva sv. Lucije u Jurandvoru sagrađena tek oko 1300. godine, autor analizira i koju je funkciju Bašćanska ploča imala u crkvi koja se na istom mjestu nalazila prije toga i kakve su bile povijesne okolnosti u vrijeme njezina sastavljanja.

Potom slijedi rad Dijane Korać »Franjevac i njihovi samostani u Humu« (str. 17-33). Autorica se bavi dolaskom i djelovanjem franjevac u Humskoj zemlji od 14. stoljeća do prodora Osmanlija, daje prikaz njihovih samostana koji su se nalazili u Stonu, Novom, Imotskom, Mostaru, Ljubuškom i Konjicu, a dotiče se i djelovanja svećenika glagoljaša u Humu. U članku se ukazuje na zasluge koje pripadaju članovima Franjevačkog reda za održavanje katoličke vjere na spomenutom području.

Središnja tema rada Lovorke Čoralčić »Hrvatski iseljenici i mletački dominikanski samostan i crkva SS. Giovanni e Paolo (S. Zanipolo)« (str. 35-58) su oblici povezanosti Hrvata s navedenim samostanom i crkvom u kojoj je pokopan i veliki hrvatski komediograf Marin Držić. Rad se najvećim dijelom zasniva na uporabi izvornih neobjavljenih arhivskih dokumenata, točnije oporuka, iz mletačkog Državnog arhiva i Arhiva Bratovštine sv. Jurja i Tripuna. Autorica obrađuje zavičajnu i društvenu strukturu Hrvata povezanih s mletačkim dominikancima te predstavlja temeljne sastavnice koje se odnose na njihovu međusobnu upućenost i komunikaciju. Istraživanje je usmjereno na raščlambu odabira grobnica u dominikanskoj crkvi, na odredbe o služenju misa u istoj, na različite odredbe o darivanju samostana, crkve i ubožišta SS. Giovanni e Paolo te na legate kojima su obdareni tamošnji dominikanci. Vremenski okvir zahvaća razdoblje od kraja 14. do početka 19. stoljeća. Tekst je popraćen grafičkim priložima. Autorica zaključuje kako su brojni Hrvati bili povezani s mletačkim dominikancima (svoje posljednje počivalište odabrali su u grobnici dominikanske bazilike, ostavili su novčana sredstva za služenje zadušnica na oltarima te crkve, mnogi su darovali dominikansku crkvu, samostan, tamošnje bratovštine i redovnike).

Zatim slijedi članak Lenke Blehove Čelebić »Vjerska slika Boke Kotorske početkom XVI. vijeka – arhivska svjedočanstva« (str. 59-74). Članak je usredotočen na obavijesti iz izvora koji svjedoče o velikim i dramatičnim promjenama koje su pogodile Boku kotorsku u prvim desetljećima nakon provala Osmanlija, a temelji se na arhivskim

vrelima iz prve polovice 16. stoljeća. U radu se razmatra odnos pravoslavnih i katoličkih vjernika, navode se pojedini dokumenti koji govore o Uniji, a postavljeno je i pitanje do koje mjere je ona zaživjela među pukom. Nakon toga se istražuje prisutnost islamskih vjernika na navedenom prostoru te se razmatraju prvi tragovi prisutnosti Židova u Boki kotorskoj. Autorica u prilogu donosi tekst preporuke biskupskog vikara iz 1547. godine, kojom se vikar zauzima za jednog bivšeg Židova. Namjera je autorice dodatno istražiti građu i potom te novodobivene podatke, uz one iznesene u ovom članku, uklopiti u širu cjelinu.

U idućem članku, »Kontrada i njezina sela: povijesni i zemljopisni podaci« Slavena Bertoše (str. 75-84), razmatraju se najvažnije teme iz prošlosti ovog područja. Rad se bazira na analizi dosad objavljenih radova i na matičnim knjigama grada Pule iz razdoblja od 1613. do 1817. godine. Autor je tekst podijelio na dvije cjeline: »Prošlost područja Kontrade« i »Doseljenici iz Kanfanara i Sošića u Puli (17-19. stoljeće)«. Na kraju je istaknuto kako migracije s područja Kanfanara i Sošića predstavljaju važan doprinos boljem poznavanju intenzivnih migracijskih strujanja unutar čitavog istarskog poluotoka.

Peter Sedlák napisao je članak »Leopold Kollonić (1631.-1707.) – kardinal hrvatskoga podrijetla i njegova crkvena i politička djelatnost (300. obljetnica smrti primasa Leopolda Kollonića)« (str. 85-99). Ovdje se donosi pregled života i djela ugledne osobe iz crkvene i svjetovne povijesti – kardinala Kollonića. Rad je ponajprije zasnovan na rezultatima historiografije, ali i na istraživanju arhivskih vrela. Nakon osvrta na nadbiskupove pretke i istaknute osobe iz njegove obitelji autor prikazuje Kollonićev život do imenovanja za biskupa, iduća poglavlja opisuju njegovo biskupsko djelovanje u Njitri, Bečkom Novom Mjestu, Đuru i Kaloči te predstojništvo Ugarskom komorom. Najviše

prostora autor je posvetio Kollonićevoj ulozi ostrogonskog nadbiskupa i primasa Ugarske. Autor ističe kako je nadbiskup Kollonić bio vodeća osoba u rekatolicizaciji Ugarske, naglašava njegovo podupiranje katoličkih škola, bolnica, crkava i nahodišta, a ukazuje i na rad oko društvenog i gospodarskog razvitka Ugarske.

Potom slijedi pregledni rad Ivana Majnarića »Razmišljanja o historiografskom pristupu problemu uzdizanja Zadra u status nadbiskupije i metropolije 1154. godine« (str. 101-115). U članku autor iznosi razmišljanja o papinskim razlozima crkvenoupravne reorganizacije sjevernog dijela istočnojadranske obale od listopada 1154. do veljače 1155. godine, osvrćući se pritom na radove Ferde Šišića, Luje Margetića, Ludwiga Steindorffa i Zvezdana Strike. U prvi plan stavljene su papinske odluke o uzdizanju zadarske biskupije u status nadbiskupije i metropolije te o njezinom podvrgavanju gradeškom patrijarhu, a pozornost je usmjerena i na pitanje povezanosti ove crkvenoupravne reorganizacije s uspostavom mletačke svjetovne vlasti nad Zadrom. Autor se priklanja tvrdnji da navedene papinske postupke treba promatrati kao isticanje važnosti i jačanje crkvenog položaja gradeškog patrijarha, zastupnika papinskih stajališta, nasuprot akvilejskom patrijarhu i Fridriku I. Barbarossi.

Božena Glavan potpisuje članak »Pregled objavljenih izvora i literature o Privlaci u srednjem i ranom novom vijeku (s posebnim osvrtom na crkvenu povijest)« (str. 117-124). Tema rada je raščlamba objavljenih izvora i rezultata historiografije koji se bave povijesnim razvojem Privlake. U žarištu interesa temeljne su zbirke izvora za hrvatsku povijest, kao i zbirke izvora koje se odnose na povijest zadarskog i ninskog kraja. Kada je riječ o historiografiji, posebna se pozornost posvećuje rezultatima objavljenim u *Zborniku Privlaka* 2000. godine. Autorica zapaža nedostatak povijesnih studija koje bi se ba-

vile Privlakom u srednjem i ranom novom vijeku, a razloge za to nalazi u nedostatku proučavanja pisanih izvora koji se najvećim dijelom nalaze u Državnom arhivu u Zadru.

Nakon članka Božene Glavan slijedi priopćenje Emilia Marina na francuskom jeziku »Seoski župnik i nobelovac naspram povijesti ili izazovni ulog Europe i Sredozemlja« (str. 125-129). U priopćenju se gradi odnos između srca i duha. Kao primjer autor je uzeo seoskog župnika Barišu Ereša, njegovu praksu izlaganja natpisa i proučavanje tih natpisa od Theodora Mommsena, kasnijeg dobitnika Nobelove nagrade za književnost. Istaknuto je kako univerzalni znanstveni duh nije u suprotnosti s nacionalnim identitetom. Priopćenje završava pozivom na jače oslanjanje Europe na Sredozemlje te uvjerenjem kako je ponovni pronalazak Sredozemlja značajan za europsku globalizaciju.

Jedini članak u rubrici »Diskusija« jest »Prilog znanstvenoj raspravi o djelima bosanskog franjevca fra Mate (Matije) Divkovića« Vine Mihaljevića (str. 131-142). Ovaj je članak odgovor na prilog Sanele Mušije o Divkovićevu *Nauku karstianskom* iz 1616. godine »L'esemplare vaticano della Dottrina cristiana breve di Matija Divković«, koji je objavljen u *Croatica christiana periodica*, XXX (2006). Diskusija je popraćena prijepisom dokumenata iz Državnog arhiva u Veneciji, Arhiva Hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u Veneciji te preslikom naslovnih stranica nekih Divkovićevih djela koja se nalaze u Vatikanskoj knjižnici.

Slaven Kale

***Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti
Zavoda za povijesne i društvene
znanosti Hrvatske akademije znanosti
i umjetnosti, vol. 25, Zagreb 2007, str.
440***

I ovaj svezak *Zbornika Odsjeka za povijesne znanosti HAZU* sadrži članke različite tematike koji, kako je to bilo i u dosadašnjoj praksi, pokrivaju razdoblje od srednjega vijeka do 19. stoljeća. Osim toga, u cjelini »Građa« objavljena su dva priloga neobjavljene arhivske građe iz domaćih arhiva. Svi radovi su kategorizirani, sa sinopsisom na hrvatskom, te sažetkom na stranom jeziku. Među njima je osam izvornih znanstvenih radova, jedan stručni rad i jedno prethodno priopćenje. Na kraju *Zbornika*, uobičajeno, objavljeni su ocjene i prikazi recentnih izdanja knjiga, zbornika i časopisa.

Mirela Slukan Altić u radu »Razvoj i prostorna organizacija srednjovjekovne Kostajnice« (1-23) na temelju arhivske građe i arheoloških istraživanja napravila je pionirski rad jer je prvi put načinjena rekonstrukcija urbane topografije Kostajnice za razdoblje srednjeg vijeka i postavljena je teza o njenoj genezi. U tekstu se analiziraju uvjeti njenog razvoja obzirom na prostornu organizaciju srednjovjekovne Hrvatske, odnose urbanih središta u regiji kao i glavnih trgovačkih i prometnih pravaca, uz ilustraciju kartama, planovima i nacrtima.

Rad Ivana Majnarića »Rod Karinjana krajem XIV. i tijekom prve polovice XV. stoljeća« (25-58) temelji se objavljenoj i neobjavljenog građi, prije svega, na zadarskim kaptolskim i bilježničkim spisima. Autor problematizira dosadašnja historiografska istraživanja vezana uz rod Karinjana, posebice uz odnos roda Lapčana i Karinjana, njihovo razdjeljivanje i vođu Vnihu, kao i nove spoznaje i podatke o pripadnicima i ograncima roda. Kao prilog na kraju rada je

napravljeno i rodoslovlje spomenutog roda kroz dvije tablice.

Na temelju građe iz mletačkih arhiva Lovorka Čoralić u radu «Mletački podanici i osmanlijski prognanici – skadarski iseljenici u Mlecima (XIV.-XVIII. st.)» (59-102) analizirala je povijest migracija i glavna obilježja djelovanja iseljenika iz grada Skadra u Mlecima od kraja 14. do 18. stoljeća. Glavna istraživačka pitanja kojima se autorica posvetila vezana su uz vremenski okvir iseljavanja, mjesto stanovanja, zanimanja i ekonomske mogućnosti skadarskih iseljenika, svakodnevnosti i vjerski život. Neke od tih analiza prikazane su i na grafikonima, a kao prilog radu je dodan i popis oporuka iseljenih Skadrana te fotografije i slike vezane za njihovu povijest u gradu na lagunama.

Sabine Florence Fabijanec u članku «Trgovački promet Kvarnera na Jadranu krajem srednjeg vijeka» (103-152) prikazala je najvažnije aspekte pomorskog trgovačkog prometa jedne zaokružene geografske cjeline, u vremenu kad se njezini dijelovi nalaze pod različitim vrhovnim vlastima. Uz tabelarne prikaze, autorica je promotrila topografska, politička i gospodarska obilježja gradova Senja i Rijeke te otoka Raba, Krka i Cresa, ritam njihove trgovine, protok uvozne i izvozne robe te se naposljetku osvrnula i na trgovinu robljem pod okriljem uskoka.

O slavnom kapetanu kraljevskih utvrda i gradova Klisa i Senja Ivan Jurković napisao je rad «'Velik i osobit razbojnik' u službi pape – Petar Kružić, kapetan najjužnijeg dijela protuosmanskoga obrambenog sustava Hrvatske» (153-181). Autor je obradio Kružićeve vojne aktivnosti tijekom borbi s Osmanlijama, njegovu političku djelatnost, adoptivne, bračne i poslovne veze, ali i prognaničku sudbinu njegove obitelji, dajući jednu kraću zaključnu studiju o strategijama preživljavanja, njihovom hrvatskom identitetu i mentalitetu branitelja kršćanstva.

Najnovije znanstvene spoznaje na temelju neobjavljene arhivske građe o šibenskom humanistu i povjesničaru Dinku Zavoroviću i njegovoj rodbini prezentirala je Iva Kurelac u radu «Novija saznanja o povjesničaru Dinku Zavoroviću, njegovoj obitelji i svojti» (183-202). Kao prilog radu autorica je pridodala i napravljeno rodoslovlje rodbine i svoje te Dinka Zavorovića, zatim transkripciju bračnog ugovora Dinka Zavorovića i Klare Vrančić, transkripciju isprave s podacima o porijeklu predaka Dinka Zavorovića i popis pregledanih kutija iz fonda: Šibenski notarski arhiv iz Državnog arhiva u Zadru.

Ivica Zvonar u članku «Pisma Franje Račkoga upućena Ivanu Kostrenčiću u razdoblju od 1868. do 1875.» (203-224) analizirao je petnaest pisama iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti koje je Franjo Rački uputio Ivanu Kostrenčiću. Ta pisma, čiji se prijepis donosi u radu, vrijedan su izvor za proučavanje kulturnog i političkog djelovanja ove dvojice istaknutih hrvatskih javnih djelatnika krajem šezdesetih i u prvoj polovici sedamdesetih godina 19. stoljeća.

U radu «Etnička i socijalna struktura stanovništva Hrvatske i Slavonije prema popisu iz 1890. godine» autor Marko Rimac analizirao je socijalno i etničko pitanje stanovništva Hrvatske i Slavonije, s obzirom na činjenicu da je to jedini popis prije 1948. koji je razlikovao hrvatski od srpskog materinskog jezika. Autor se bavi problemom etničke identifikacije stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji krajem 19. stoljeća, s posebnim osvrtom na etničku identifikaciju Srba. Kao prilog tekstu u kojemu su sve analize popraćene i tabelarnim prikazima, autor je dodao i dvanaest karata gdje se jasno prikazuju rezultati prethodno napravljenih istraživanja.

U rubrici «Građa» prvi rad donosi regeste isprava 16. stoljeća iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (prvi dio: isprave iz razdoblja 1527-1530). Regeste su sastavili Antun Mayer i suradnici, a za tisak

ih je priredila Maja Katušić (297-329) s ciljem da se korištenje isprava, čije su regeste ovdje priređene, omogući što širem krugu povjesničara. Drugi rad u spomenutoj rubrici autora Tomislava Markusa, uz uvodnu studiju, donosi prijepis dvadeset i jednog pisma iz obilne korespondencije biskupa Josipa Jurja Strossmayera i političara i pravnika Koste Vojnovića iz razdoblja od 1871. do 1892. Pisma su vrijedan izvor podataka za političku, crkvenu, kulturnu i ekonomsku povijest sjeverne i južne Hrvatske (331-383).

Tihana Luetić

Srednjovjekovni registri Zadarskog i Splitskog kaptola (Registra Medievalia Capitulum Iadre et Spalati, vol. 2, Velika bilježnica Zadarskog kaptola (Quaternus magnus Capituli Iadrensis), priredili/ediderunt Damir Karbić, Maja Katušić i/et Ana Pisičić u: *Fontes – Izvori za hrvatsku povijest*, god. 13, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2007, 302 str.

U izdanju časopisa *Fontes – Izvori za hrvatsku povijest* Hrvatskog državnog arhiva objavljen je drugi svezak izvorne građe iz fonda Srednjovjekovni registri Zadarskog i Splitskog kaptola (Registra Medievalia Capitulum Iadre et Spalati), pod naslovom „Velika bilježnica Zadarskog kaptola (Quaternus magnus Capituli Iadrensis)“. Seriju *Fontes* započeo je 1995. godine tadašnji ravnatelj Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu Josip Kolanović. Danas je glavni urednik časopisa sadašnji ravnatelj HDA Stjepan Čosić. Ovaj su svezak za tisak priredili Damir Karbić, Maja Katušić i Ana Pisičić. Riječ je o najstarijem sačuvanom registru zadarskog kaptola koji pokriva razdoblje od 1380. do 1392. godine, a koji je pisao javni bilježnik Petar Perencan pok. Anzona de Lemicitis iz Padove. Sam tekst kritičkog prijepisa broji

296 stranica, a uz sam prijepis rukopisa, u njemu nalazimo Predgovor priređivača, Kazalo osoba (269-288) i Kazalo mjesta (288-296).

Na samom početku knjige, u „Predgovoru“ (9-12), priređivači nam najprije donose osnovne podatke o rukopisu, pa tako saznajemo da je riječ o najstarijem od sačuvanih registara zadarskog kaptola kao vjerodostojnog mjesta koji pokriva razdoblje od 1380. do 1392. godine, a koji sami bilježnici nazivaju *Quaternus magnus capituli Iadrensis*. Rukopis je u cijelosti pisao javni bilježnik carskom ovlašću Petar Perencan pok. Anzona de Lemicitis iz Padove, koji je u Zadru djelovao gotovo trideset godina na raznim dužnostima, a prema svjedočenju registra zadarskog kaptola, od 1380. godine, bio je pisarom istog kaptola. Obradjeni registar se danas čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i pripada osnovnom fondu njegove zbirke kodeksa, gdje je najvjerojatnije stigao zajedno s ostalim rukopisima Kukuljevićeve zbirke, no nije poznato gdje se nalazio ranije. Prema riječima priređivača, rukopis je uredno restauriran i uvezan te su pojedini listovi dobro očuvani (osim fol. 45-47' kojima su sačuvane samo gornje polovice listova). Rukopis je pisan uredno i čitkim rukopisom s vrlo malo naknadnih pisarskih intervencija, no nažalost, nije sačuvan u cijelosti, nego se radi o dvanaest skupina listova (ukupno 49 folija).

Autori napominju kako su regista pojedinih dokumenata izrađena opširnije nego što je to uobičajeno, tako da uglavnom na hrvatskom prepričavaju cjelovit sadržaj pojedinih dokumenata. Navode, kako su se na takav pristup odlučili iz razloga što se radi o izrazito zanimljivoj građi koja je u najvećoj mjeri posvećena privatno-pravnom poslovanju hrvatskog plemstva, velikim dijelom pripadnika glasovite ustanove „plemića dvanaest plemena kraljevine Hrvatske“ (nobiles duodecim generacionum regni Croatiae).

Osim činjenice kako se spominje hrvatsko plemstvo, vrijednost rukopisa posebno naglašava vremenski okvir u kojem dokumenti nastaju, s obzirom da je riječ o vremenu tijekom kojeg Hrvatska od vrhunca srednjovjekovnog razvoja za vrijeme vladavine Ludovika I. Anžuvinca, kreće prema procesu dezintegracije svog cjelovitog političkog prostora tijekom tzv. protudvorskog pokreta odnosno građanskog rata između pristaša dvaju ogranaka anžuvinske kraljevske kuće (kraljice Marije i kasnije kralja Žigmunda Luksemburškog s jedne, te pristaša napuljske grane Anžuvinaca s druge strane), koji će 1409. godine kulminirati ponovnom uspostavom vlasti Venecije nad Zadrom, te višestoljetnim izdvajanjem Dalmacije iz korpusa Hrvatskog kraljevstva.

Temeljni je dio knjige "Quaternus manus Capituli Iadrensis (1380-1392) scriptus manu ser Petri dicti Perenčani de Lemicetis de Padua imperiali auctoritate notarii et communis Iadre iurati et tocius Capituli Iadrensis scribe" (13-265), u kojem se donosi prijepis 107 dokumenata iz registra zadarskog kaptola u razdoblju od 1380. do 1392. godine. Dokumenti su uglavnom privatno-pravnog karaktera, a najčešće je riječ o dokumentima vezanim uz sudske procese (svjedočenja, tužbe, te razne vrste priziva i žalbi), te promet nekretnina (razni oblici zakupa, kupnje, prodaje i drugih oblika stjecanja nekretnina) dok se u manjoj mjeri spominju izvršenja oporuka. Kako je ranije navedeno, u dokumentima se vrlo često spominju pripadnici rodova "plemića dvanaest plemena kraljevine Hrvatske", a najčešće njihovo raspolaganje nekretninama u zadarskom zaleđu. S obzirom na veliku vrijednost tih dokumenata koji rasvjetljavaju razne aspekte njihovog života, od ekonomske i pravne djelatnosti do svakodnevnog života, autori su uobičajeno pisanje kraćih regesta proširili na šire bilješke kako bi olakšali posao budućim istraživačima.

U "Dodatku" (265-268) se nalaze još dva dokumenta Petra Perencana pok. Anzona de Lemicetis iz Padove, koje je izdao kao kraljevski pisar, a koji su se nalazili u, danas izgubljenim, listovima rukopisa. Jedan od njih (Oporuka kneza Vladislava Stipančića iz Bribira) objavljen je prema prijepisu sačuvanom u zbirci *Codex Diphniceus*, koji se čuva u arhivu samostana sv. Frane u Šibeniku, dok je drugi dokument objavljen u *Codex diplomaticus regni Croatia, Dalmatiae et Slavoniae* Tadije Smičiklase (*Codex diplomaticus* XVII, Zagreb 1981, dok. 184, str. 256-258).

Može se zaključiti da ova knjiga predstavlja izrazito vrijedan prilog u važnom procesu kritičkog objavljivanja izvorne arhivske građe kao preduvjetu daljnjih znanstvenih istraživanja hrvatske srednjovjekovne povijesti, a koja je, nažalost, teško dostupna jednom dijelu znanstvenika iz područja društveno-humanističkih znanosti, prije svega zbog teškoća u iščitavanju gotičkog pisma kojim su uglavnom pisani privatno-pravni dokumenti na cjelokupnom kasnosrednjovjekovnom hrvatskom prostoru. Ovim izdanjem Hrvatski državni arhiv nastavlja tradiciju objavljivanja najznačajnije izvorne građe pohranjene u raznim hrvatskim arhivskim ustanovama. Zbog opsega, kao i vrijednosti objavljenih dokumenata, knjiga će zasigurno probuditi zanimanje znanstvene publike iz humanističkih područja, a posebice medievista koji se bave srednjovjekovnom poviješću Dalmacije. Konačno, valja istaknuti da su priređivači ovo kritičko izdanje izradili u skladu sa suvremenim načelima egdotike.

Goran Budeč

Časopis za suvremenu povijest, 39/2007, br. 1, 248 str.

Prvi broj *Časopisa za suvremenu povijest* za 2007. godinu sadrži osam izvornih znanstvenih radova, jedan stručni članak, te

osam prikaza knjiga i dva prikaza zbornika radova, donesenih na ukupno 257 stranica.

U prvom članku, „Osvajanje vojarne ‘Božidar Adžija’ u Bjelovaru 1991. godine“, autor Željko Karaula je istražio situaciju u Bjelovaru od početka 1990. godine do 29. rujna 1991. godine. Tog datuma je došlo konačne predaje vojarne ‘Božidar Adžija’ i ostalih vojnih objekata u Bjelovaru u ruke hrvatske policije i postrojbi ZNG-a. Kao što sam naslov članka kaže, najveća je pozornost pridana osvajanju same vojarne. Istraživanje je provedeno na temelju arhivske dokumentacije, prvenstveno Kriznog štaba Bjelovar, literature i bjelovarskog tiska iz tih dana, a kao dodatak autor donosi i popis poginulih hrvatskih vojnika i civila u Bjelovaru 29. rujna 1991. godine.

Tomislav Anić u radu „Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944.-1946.“ istražuje proces komunističkog preuzimanja privatne imovine u državno vlasništvo nakon Drugog svjetskog rata. Taj se proces odvijao po uzoru na sovjetski model i u duhu marksističke teorije o narodnom vlasništvu, te uz izliku obračuna s klasnim neprijateljima i okupatorom. Autor analizira razvoj i donošenje zakonskih propisa završno sa Zakonom o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1946. godine.

Rad Nade Kisić-Kolanović „Islamska varijanta’ u morfologiji kulture NDH 1941.–1945.“ govori o kulturnoj politici i odnosu Nezavisne Države Hrvatske i ustaških vlasti prema bosanskohercegovačkim muslimanima koje se smatralo Hrvatima islamske vjeroispovijesti. Autorica u radu analizira brojne članke pripadnika kulturne elite NDH: intelektualaca, književnika, publicista i drugih, koji su se trudili uklopiti kulturu islama u jedinstvenu hrvatsku kulturu.

U članku Zlate Živaković-Kerže „Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH“ prikazan je način podržavljenja pokretne i

nepokretne imovine Židova u Osijeku u razdoblju od 1941. do 1943. godine. U članku je opisan razvoj događaja u Osijeku od donošenja prvih zakonskih odredbi o Židovima do sredine svibnja 1943. godine, a kao dodatak članku, autorica je donijela popis podržavljene nepokretne imovine osječkih Židova, koji je temeljen na njenom istraživanju.

Ivan J. Bošković u prvom dijelu članka „Splitski orjunaški list *Pobeda* i Stjepan Radić“ donosi svoja saznanja o djelovanju ORJUNE, njezinu organizaciju, metode, istaknute članove, kao i ideje i ciljeve. U drugom dijelu članka autor proučava tekstove orjunaškog glasila u Splitu, *Pobede* o Stjepanu Radiću. Oni su bili napisani s mržnjom i otvorenim neprijateljstvom prema tom čelniku hrvatske političke scene, a do preokreta u njihovim stajalištima dolazi nakon atentata u Skupštini, kada se počinjnu objavljivati pozitivno intonirani članci po Radića.

U članku naslovljenom „Prilog proučavanju djelovanja Ivana Meštrovića u Jugoslavenskom odboru“ Norko Machiedo Mladinić istražuje djelovanje Ivana Meštrovića u emigraciji za vrijeme Prvog svjetskog rata, gdje se posebno istaknuo kod okupljanja emigracije i uspostavljanja kontakata sa stranim diplomatima. Meštrović je do kraja rata izlagao diljem Europe, a putem stranih medija upoznavao je svijet sa situacijom u Austro-Ugarskoj i težnjama Hrvata. Iz rada saznajemo i mnoge pojedinosti o djelovanju odbora i ostalih njegovih čelnika.

„Duljina studiranja, doktorati i državni ispiti studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu upisanih 1874.–1914.“ je tema izvornog znanstvenog članka Tihane Luetić. Autorica je na temelju arhivske građe istražila različite aspekte studiranja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Tomislav Markus je u članku „Publicistika kao poziv: Bogoslav Šulek u javnom životu Hrvatske 1842.-1867.“ istražio djelovanje

Bogoslava Šuleka kao prvog profesionalnog novinara u Hrvatskoj. On se kao novinar prvenstveno bavio državno-pravnim odnosima, a njegovi su tekstovi imali jak odjek u javnosti.

Posljednji članak u ovom broju časopisa je stručni članak Vladimira Reidera „Počeci rada Obrtničke škole usavršavanja u Dubrovniku s posebnim osvrtom na Pravilnik, Naukovnu osnovu i Unutarnji disciplinarni pravilnik iz 1896. godine“, u kojem autor na desetak stranica iznosi saznanja o toj školi, njenom osnutku, ustrojstvu i funkcioniranju.

Drugi dio ovog broja časopisa donosi osam prikaza knjiga i dva prikaza zbornika radova, koje ćemo ovdje samo nabrojati: Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991., od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006. (Katarina Spehnjak); Đorđe ZELMANOVIĆ, *Mađarska jesen 1956.*, Zagreb 2006. (Željko Karaula); *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti, Slavonija, Baranja i Srijem*, Slavonski Brod 2006. (Katarina Spehnjak); Ivan J. BOŠKOVIĆ, *Orjuna: ideologija i književnost*, Zagreb 2006. (Zdravka Jelaska Marijan); Marko MATIJEVIĆ, Mladen DOMAZET, *Solinska svakodnevica u osvit novoga doba*, Solin 2006. (Zdravka Jelaska Marijan); Stipan TROGRLIĆ, *Katolička Crkva u Istri, Nacionalno-političke i idejne podjele (1880.-1914.)*, Pula 2006. (Elvis Orbanić); Svetlozar ELDAROV, *Nashiat specialen dopisnik saobshtava...Harvatskiat korespondent i dobrovolec Krunoslav Heruc za Balgaria i balgarite*, Sofija 2005. (Stjepan Matković); Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Gradišćanski Hrvati: između tradicije i obrazovanosti*, Zagreb 2005. (Dinko Župan); Zdenko RADELIĆ, Davor MARIJAN, Nikica BARIĆ, Albert BING, Dražen ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb 2006. (Katarina Spehnjak); *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata –*

Kako se sjećati 1945. godine, Zbornik radova, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2006. (Katarina Spehnjak).

Ivan Hrstić

Časopis za suvremenu povijest, 39/2007, br. 2, 264 str.

U listopadu 2007. tiskan je drugi broj *Časopisa za suvremenu povijest* za 2007. godinu, u izdanju Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Ovaj broj na 264 stranice donosi sedam izvornih znanstvenih članaka i jedan pregledni, kao i devet prikaza knjiga, te dva prikaza znanstvenih skupova i izložbi.

Prvi članak je pregledni rad Katarine Spehnjak i Tihomira Cipeka, „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945.–1990.“ Autori su na temelju proučavanja relevantne domaće i strane literature, te arhivske građe u Hrvatskom državnom arhivu pokušali saznati više o pojavama javnog neslaganja sa komunističkim vodstvom bivše države. U radu su prvo određeni pojmovi, a zatim i prikazan povijesni kontekst s naglaskom na događaje od kraja šezdesetih do početka osamdesetih godina prošlog stoljeća. Na kraju članka autori donose i bogat izbor iz literature vezane za navedenu problematiku.

„Univerzijada ‘87. – drugi ilirski preporod“ je naslov izvornog znanstvenog rada Jasenka Zekića. Autor analizira organizaciju samog natjecanja, kao i prilike u kojima se odvijao ovaj, vjerojatno, najveći sportski događaj ikad organiziran na tlu Hrvatske.

Sladana Josipović u članku „Politicizacija pokopa Ivana Meštrovića“ istražila je okolnosti oko pokopa tog istaknutog umjetnika i intelektualca. Događaj je iskorišten u dnevno-političke sukobe te obračun komunističkih vlasti s Katoličkom crkvom. Autorica u članku analizira i članke domaćih i stranih novina o Meštrovićevom pokopu, kao i re-

akciju vlasti na negativno intonirane tekste.

U radu Zdenka Radelića „Ivan Šubašić i Juraj Šutej pod paskom Ozne“ se na temelju dokumenata Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN) govori o nadgledanju i uhođenju tih dvojice istaknutih članova HSS-a u poratnom razdoblju. U to vrijeme su oni bili i članovi Ministarskog savjeta, odnosno privremene koalicijske vlade Demokratske Federativne Jugoslavije. Na ovaj način upotpunjujemo sliku o represiji komunističke vlasti nakon Drugog svjetskog rata i njihovom odnosu prema političkim protivnicima, kao i idejama višestranačja i demokracije uopće.

U radu Vladimira Geigera „Epidemija tifusa u logorima za folksdojčere u Slavoniji 1945./1946 i posljedice“ prikazana je teška situacija u logorima na tlu Hrvatske. Ti su logori bili namijenjeni folksdojčerima s područja Hrvatske te iz ostalih krajeva bivše Jugoslavije. Rad se temelji na istraživanju situacije u dva najveća i najdugotrajnija logora u Slavoniji, *Radni logor Valpovo* i *Logor Krndija*, u razdoblju od jeseni 1945. do proljeća 1946. U to vrijeme je u navedenim logorima harala najjača epidemija tifusa pjegavca, koji je uz dizenteriju i glad bio najčešći uzrok smrti zatočenika logora. Prema istraživanjima i procjenama, u logoru *Krndiji* poginulo je između 500 i 1500 logoraša, a u logoru *Valpovo* 861 osoba.

U članku naslovljenom „Sudbina švicarske imovine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941.–1945.“ Tomislav Jonjić istražuje međunarodne odnose između NDH i Švicarske kroz odnos vlasti NDH prema švicarskoj imovini. Analiziraju se nastojanja hrvatskih vlasti da ju spase, unatoč tome što Švicarska nije priznala NDH. Autor je do spoznaja došao na temelju gradiva Švicarskoga konzulata u Zagrebu i relevantne literature.

Mario Jareb člankom „Trogirski incident od 1. prosinca 1932. i mletački lav svetog Marka kao simbol ‘talijanstva’ istočne obale

Jadrana“ istražuje uništavanje i oštećivanje starih mletačkih kamenih lavova, koje su počinili mladi pripadnici *Sokola Kraljevine Jugoslavije*. Taj incident je imao i velik međunarodni odjek te se o njemu raspravljalo u senatima Jugoslavije i Italije, što je rezultiralo jakim zaoštavanjem odnosa između dviju država. Autor u tekstu objašnjava i razloge zbog kojih se na mletačke lavove u Dalmaciji nije gledalo kao na kulturne spomenike, nego kao na simbole ugnjetavanja i talijanske pretenzije na našu obalu.

„Prilog životopisu dr. Josipa (Dvoranića) Hoffmana“ je članak Vlaste Švoger o diplomiranom pravniku rodom iz Karlovca. Hoffman se, osim u struci, istaknuo svojim novinarskim, političkim i gospodarskim djelovanjem, a u razdoblju od 1881. do 1885. godine obavljao je dužnost zagrebačkog gradonačelnika. Autorica na kraju rada donosi popis poznatih članaka Josipa Dvoranića.

Drugi dio ovog broja časopisa donosi devet prikaza knjiga i dva prikaza znanstvenih skupova i izložbi, koje ćemo ovdje samo nabrojati: Mirko BILANDŽIĆ, *Sjeverna Irska između rata i mira*, Zagreb 2005. (Maja Matasović); Dijana DIJANIĆ, Mirka MERUNKA-GOLUBIĆ, Iva NIEMČIĆ, Dijana STANIĆ, *Ženski biografski leksikon – Sjećanje žena na život u socijalizmu*, Zagreb 2004. (Iva Kraljević); Zoran JANJETOVIĆ, *Od Auschwitza do Brijuna, Pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadno-njemačkim odnosima*, Zagreb 2007. (Vladimir Geiger); Frank-Rutger HAUSMANN, *„Dichte, Dichter, tage nicht!“ Die Europäische Schriftsteller-Vereinigung in Weimar 1941-1948*, Frankfurt na Majni 2004. (Srećko Lipovčan); Katarina SPEHNJAK, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.*, Zagreb 2006. (Martina Grahek Ravančić); Zlatko HASANBEGOVIĆ, *Muslimani u Zagrebu 1878.-1945. Doba utemeljenja*, Zagreb 2007., (Nada Kisić Kolanović); Carlo Spartaco CAPOGRECO, *Mussolinijevi logori:*

Internacija civila u fašističkoj Italiji (1940.-1943.), Zagreb 2006. (Mario Kevo); *Ljetopis franjevačkog samostana u Šaregradu, Svezak 2, 1853.-1907.*, Šaregrad 2006 (Ivica Zvonar); Ivan PEDERIN, *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkog dvora*, Zadar 2005. (Dubravka Kolić); Znanstvena konferencija *125 years USA-SERBIA, 125th Anniversary of Diplomatic Relations between the USA and Serbia*, Fakultet političkih nauka, Beograd 20.-21. travanj 2007. (Tvrtko Jakovina); *Prisilni rad i Nezavisna Država Hrvatska 1941 – 1945/Zwangsarbeit und der „Unabhängige Staat Kroatien“ 1941 – 1945*, Culture and more, Munchen; Hrvatski državni arhiv, Zagreb; Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb; Stiftung Neue Synagoge – Centrum Judaicum, Berlin (Vladimir Geiger).

Ivan Hrstić

Časopis za suvremenu povijest, 39/2007, br. 3, 334 str.

U trećem broju *Časopisa za suvremenu povijest* za 2007. godinu objavljeno je deset izvornih znanstvenih članaka, jedna polemika i osam prikaza knjiga. Sve je to predstavljeno na 334 stranice, u izdanju Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu.

Zoran Janjetović je autor članka „Izgradnja kumulativnog identiteta: hrvatske teme u *Politikinu* zabavniku 1952.–1991.“. Autor analizira članke objavljene u listu za mlade *Politikin zabavnik* na temu hrvatske povijesti, zemljopisa, kulture i sl., te uspoređuje njihovu učestalost sa priložima posvećenima drugim republikama bivše države.

„Izručenja zarobljenika s bleiburškog polja i okolice u svibnju 1945.“ naslov je članka Martine Grahek Ravančić. Autorica nastoji dati širu sliku međunarodnih odnosa koji su uvjetovali britansko izručenje zarobljenika

partizanima, kao i prikazati sam način predaje koja je nakon toga uslijedila.

Rad Davora Kovačića „Obilježja njemačkog policijskog sustava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine“ istražuje djelovanje raznih njemačkih obavještajnih službi na području Nezavisne Države Hrvatske i njihov utjecaj na cjelokupan policijski aparat iste. U prilogu na kraju članka donosi se dokument s napomenama o primanju hrvatskih državljana u jedinice njemačkog redarstva u Hrvatskoj.

U prvom dijelu članka „Bjelovarski ustanak od 7. do 10. travnja 1941.“ Zdravko Dizdar prikazuje situaciju u Bjelovaru tokom 30-ih godina 20. stoljeća, čime kontekstualizira pobunu hrvatskih vojnika 108. pješadijskog puka vojske Kraljevine Jugoslavije, što je glavna tema rada. Pobuna je ubrzo prerasla u pravi ustanak pridruživanjem gotovo 10.000 vojnika, koji su preuzeli vlast u Bjelovaru i okolici, te dočekali njemačke snage 10. travnja.

Zdravka Jelaska Marijan u članku „Neka ‘ostavština bude dosuđena ostalim nasljednicima bez obzira na nju kao da se nije niti rodila’ (Običaj odricanja od prava nasljeđivanja u Splitu 1919. – 1940.)“ na temelju spisa javnih bilježnika istražuje običaj odricanja od prava nasljeđivanja na području Splita između dva svjetska rata. U najvećem broju slučajeva su u pitanju kćeri koje su za tu odreku bile „isplaćivane“ prilikom udaje pokretninama i u novcu, a svoga dijela nepokretne obiteljske imovine su se odricale u korist očeva i/ili braće.

U članku „Dječačko (malo) sjemenište porečko-pulske biskupije u Kopru“ Stipan Trogrlić istražuje ulogu tog sjemeništa u tada vrlo otvorenim hrvatsko-talijanskim neslaganjima i aktualnim pitanjima, kao i funkcioniranje samog sjemeništa za cijelo vrijeme njegova postojanja od 1880. do 1919. godine.

U radu „Miroslav Krleža o Hrvatskoj u Prvome svjetskom ratu (Između kronike i interpretacije)“ Ivan Bulić analizira tekstove Miroslava Krleže objavljene za vrijeme Prvog svjetskog rata. Autor pokušava doći do spoznaje koliko je taj rat utjecao na cijeli književni, a i životni put ovog istaknutog hrvatskog intelektualca.

Marino Manin i Nevio Šetić su autori članka „Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja *Naše sloge*“. *Naša sloga* je bio preporodni list namijenjen seoskom stanovništvu, a imao je za cilj osvješćivanje ovog društvenog sloja i njegovo uključivanje u svakodnevnu političku borbu za interese hrvatskog naroda. Časopis je izlazio od 1870. do 1915. godine i autori u članku istražuju brojne segmente društvenog života u Istri u tom razdoblju, kao i onom koje mu je prethodilo.

Ante Bralić u članku „Zadarski *fin-de-siecle* – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata“ istražuje situaciju u Dalmaciji i glavnom gradu pokrajine, Zadru, početkom 20. stoljeća. U radu obrađuje upravnu organizaciju pokrajine, strukturu stanovništva, političku situaciju, gradske elite, novinstvo, kao i hrvatsko-talijanske odnose.

U posljednjem članku u ovom broju, „Kakvi su bili povijesni srednjoškolski udžbenici u banskoj Hrvatskoj u razdoblju Khuenova banovanja?“, Dunja Modrić-Blivajs analizira devet srednjoškolskih povijesnih udžbenika s kraja 19. i početka 20. stoljeća s didaktičko-metodičkog i sadržajnog aspekta.

Ovaj broj *Časopisa za suvremenu povijest* na dvadesetak stranica donosi i polemiku Vladimira Geigera sa zaključcima skupa o Bleiburgu i „križnom putu“, održanog u organizaciji Saveza antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske. Ti su zaključci tiskani u zborniku radova. To je vrlo zanimljiv tekst i možemo se samo nadati da će se u sljedećim brojevima polemika nastaviti te da će općenito polemike u povijesnoj znano-

sti biti sve učestalije jer one samo unapređuju stanje i daju novi poticaj za rad.

U trećem dijelu ovog broja časopisa nalazi se osam prikaza knjiga, koje ćemo ovdje samo nabrojati: Josip MATOTA, *Šufflayevo shvaćanje uloge povijesti u narodnoj svijesti Hrvata*, Bjelovar 2006. (Željko Karaula); Tatjana PUŠKADIJA-RIBKIN, *Emigranti iz Rusije u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba*, Zagreb 2007. (Davor Peterlin); *Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji*, Zbral in uredil dr. Milko Mikola, Ljubljana 2006. (Vladimir Geiger); *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. Koncentracijska taborišča Strnišče, Hrastovec, Brestrnica in Filovci*, Zbral in uredil dr. Milko Mikola, Ljubljana 2007. (Vladimir Geiger); *Većeslav Holjevac – graditelj, vizionar, ratnik*, Zagreb, Karlovac 2006. (Iva Kraljević Bašić); Robert J. DONIA, *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo 2006. (Davor Kovačić); Sabrina P. RAMET, *Postkomunistička Europa i tradicija prirodnoga prava*, Zagreb 2004. (Albert Bing); *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, Zagreb 2006.-2007., sv. I-II (Ivo Perić).

Ivan Hrštic

Peter Burke, Što je kulturalna povijest?, prijevod s engleskog Zdravko Židovec, redaktura Žarko Paić, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2006, 167 str.

Peter Burke (r. 1937) eminentni je britanski povjesničar opsežnog opusa posvećenog uglavnom ranom novom vijeku. Naslovi nekih knjiga: *The Italian Renaissance* (1972), *Popular Culture in Early Modern Europe* (1978), *The Fabrication of Louis XIV* (1992), *The Art of Conversation* (1993), *Eyewitnessing* (2000) govore da je Burke "kulturalni povjesničar koji je godinama provodio brojne različite pristupe, [...] od socijalne povijesti

elitne i popularne kulture i historijske antropologije do povijesti izvedbi” svjedočeći da je mijenjanje znak inoviranja, čemu uostalom i duguje ugled među povjesničarima. Mijenjanje teorijskih interesa i pristupa svjedoči o tome da je Burke istraživanjima pristupao s metodološkom skrupuloznošću i nastojanjem da u istraživačkoj praksi propita mogućnosti različitih teorijskih pristupa, što potkrepljuje i znatan dio knjiga i članaka koje je posvetio teorijskim i metodološkim problemima, npr. *History and Social Theory* (1991; *Istorija i društvena teorija*, Beograd 2002), *The French Historical Revolution, The Annales School, 1929-1989*. (1990), zbornik *New Perspectives on Historical Writing* (1992), *What is Cultural History?* (2004). Na hrvatski jezik prevedene su knjige: *Junaci, nitkovi i lude: narodna kultura predindustrijske Evrope* (1991), *Očevid: upotreba slike kao povijesnog dokaza* (2003) i *Što je kulturalna povijest?* (2006). Prevedene knjige i prikazi različitih Burkeovih djela upućuju na to da za njih u hrvatskoj historiografiji postoji određeno zanimanje.

Posljednja prevedena knjiga Burkeov je pregled kulturne historije od J. Burckhardta i J. Huizinge preko međuratnih i poslijeratnih djela do suvremenih kretanja, pri čemu je naglasak na novoj kulturnoj historiji. Treba odmah istaći žaljenje što je u prijevodu upotrebljavano kulturalna povijest, odnosno nova kulturalna povijest jer su u terminološkoj tradiciji hrvatske historiografije uvrženi pojmovi kulturna povijest/historija, koji se koriste primjerice i u prijevodu Burkeove knjige *Očevid*, od istog izdavača, i u prijevodu drugog djela o kulturnohistorijskoj problematici (L. Hunt, *Nova kulturalna historija*, Zagreb 2001). Burkeova i knjiga L. Hunt jedine su na hrvatski prevedene knjige o novoj kulturnoj historiji pa upotreba različitih termina može zbuniti čitatelje i otežava napore uspostavljanja koliko-toliko standardizirane hrvatske historiografske terminologije. Iako

je pojam “kulturalno” prisutan u nazivu “kulturalni studiji”, i pokušava ga se, zbog široke upotrebe riječi kultura, koristiti kao metateorijski pojam, ipak treba voditi računa o terminološkoj tradiciji i primjerenosti.

Nova kulturna historija kretanje je u historiografiji koje se može pratiti od kraja 1970-ih i, kao što upućuje riječ “nova”, razlikuje se od tradicionalne kulturne historije. Burkeova je knjiga problemski pregled tog kretanja, vodećih predstavnika i njihovih djela.

U Uvodu (str. 11-15) autor ističe da se 40-ak godina bavi kulturnom historijom, koja je, prema njegovu mišljenju, bila zanemarena sve do 1970-ih. Navodi da je svrha knjige objasniti ponovno otkrivanje kulturne historije, koje se javlja kao reakcija na tadašnje pristupe u historiografiji, ali i kao rezultat kulturnog obrata koji je zahvatio društvene i humanističke znanosti. O kulturnom obratu svjedoči sve veća popularnost kulturalnih studija, širenje opsega pojma kultura, za koji postoji preko stotinu definicija, i svakodnevna upotreba izraza kao što su npr. kultura siromaštva ili kultura nasilja. Burke ističe da se danas govori o kulturi kao što se prije nekoliko desetljeća govorilo o društvu. Istraživanja kulture toliko su proširena da ih je umjesto na osnovu tematike uputnije razlikovati na osnovu interpretativnih pristupa ili metoda. Autor najavljuje da će se baviti tradicijom istraživanja u okviru kulturne historije, o suvremenim kretanjima unutar nove kulturne historije i o onim smjerovima kojima će se kulturna historija vjerojatno razvijati dalje. Istaknuo je da u knjizi daje samo “pregled trendova ilustriran primjerima” iz raznih disciplina i iz različitih povijesnih razdoblja.

Knjiga je podijeljena u šest poglavlja.

1. Velika tradicija (str. 17-30)

Autor izlaže povijest kulturne historije, koju dijeli na klasično razdoblje (1800-1950), razdoblje socijalne povijesti umjetnosti (od

1930-ih) i historiju popularne kulture (od 1960-ih), koja je prethodila novoj kulturnoj historiji. Kao primjer klasične historije kulture ističe poznata djela J. Burckhardta, *Kultura renesanse u Italiji* (1860; Zagreb 1997) i J. Huizinge, *Jesen srednjeg vijeka* (1919; Zagreb 1991), čija je ključna odrednica usredotočenost na kanonska umjetnička djela s ciljem prikaza “portreta”, odnosno “duha vremena”. Socijalna povijest umjetnosti pristup je oblikovan pod utjecajem marksizma, a najbolje ga oprimjeruje *Socijalna povijest umjetnosti* A. Hausera (1951; *Socijalna historija umjetnosti i književnosti*, Beograd 1966), koja umjetnost promatra na osnovu njezine ekonomske i društvene podloge. Od 1960-ih, kao reakcija na nezadovoljstvo dotadašnjom usmjerenosti historiografije samo na elitnu kulturu i kao rezultat uspona kulturalnih studija u Britaniji koji su artikulirali kritiku tradicionalne elitne kulture, javlja se zanimanje za historiju popularne kulture (utjecajem na povjesničare izdvaja se knjiga E. Thompsona, *Making of the English Working Class*, 1963).

2. Problemi kulturalne povijesti (str. 31-40)

Autor preispituje klasične autore, marksistički pristup kulturi i historiju popularne kulture. Navodi da se klasicima poput Burckhardta i Huizinge može prigovoriti da koriste samo one izvore za koje smatraju da reprezentativno predstavljaju renesansu ili srednji vijek, iako bi možda drugi izvori dali drugačiju sliku. Marksistička kritika isticala je da klasična djela nisu govorila ništa o ekonomskom i društvenom kontekstu i da su, podrazumijevajući da je kultura homogena, ignorirali kulturne konflikte. Burke ističe da ne možemo govoriti o “kulturnom jedinstvu jedne epohe” jer istovremeno postoje razne tradicije i različiti pogledi na određenu kulturu. Autor zatim spominje kritike marksističkom pristupu kulturi kojem je prigovara- no zbog rigidnosti polarizacije na ekonom-

sku i socijalnu bazu te kulturnu nadgradnju, što je R. Williams pokušao premostiti upućivanjem na proučavanje “odnosa između elemenata ukupnog života”. Historiji popularne kulture zamjerana je nedefiniranost pojma popularne kulture i isključivanje elitne kulture iz istraživačkoga fokusa, koji nije primjeren jer između elitne i pučke kulture postoje brojne interakcije.

3. Vrijeme historijske antropologije (str. 41-59)

Burke ističe da je na kulturnu historiju, kao i na druge znanosti od 1960-ih, utjecao antropologijski obrat. Povjesničari počinju upotrebljavati pojam kulture u širokom smislu, a afirmira se i historijska antropologija. Antropolozi posebice utječu na kulturne povjesničare, npr. E. Evans-Pritchard, M. Douglas (*Čisto i opasno*, 1966; Zagreb 2004) i napose C. Geertz shvaćanjem kulture kao teksta i “interpretativnom terijom kulture”, koju oprimjeruje Geertzova analiza borbi pijetlova na Baliju koju drži ključem “za razumijevanje balijske kulture” i pričom “koju oni sami pričaju o sebi”. Geertzov utjecaj vidljiv je u poznatoj knjizi R. Darntona, *The Great Cat Masacre* (1984), o ritualnom pogubljenju mačaka u Parizu u 18. st. Antropologijska analogija između drame i rituala (V. Turner) utjecala je na zanimanje povjesničara za rituale pa se “model teatra” primjenjuje na proučavanje svakodnevice i moći (novi historizam). Burke zatim prikazuje uspon mikrohistorije, a kao njezina najbolja historigrafska ostvarenja ističe djela E. Le Roy Laduriea, *Montaillou* (1975), koja na temelju inkvizicijskih zapisnika oslikava francusko selo u 14. st., i C. Ginzburga, *Sir i crvi: kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća* (1976; Zagreb 1989), o mlinarovoj heretičkoj viziji postanka svijeta. Osvrće se i na uspon postkolonijalnih studija na koje je iznimno utjecalo istraživanje E. Saida (*Orijentalizam*, 1978; Zagreb 1999) o zapadnjačkoj konstrukciji slike Istoka. Burke ne propušta

spomenuti i utjecaj feminizma na kulturnu historiju, koji je vidljiv u studijama o ženama u renesansi i npr. u knjizi C. Bynum, *Holy Feast and holy Fast* (1978), o ženama i srednjovjekovnom simbolizmu hrane.

4. Nova paradigma? (str. 61-84)

Antropologija je potaknula brojne inovacije u novoj kulturnoj historiji 1970-ih i 1980-ih, ali Burke navodi da je na nju, posebice kad je riječ o konceptualizaciji istraživačkih pitanja, znatno utjecala i teorija, pri čemu ističe utjecaj M. Bahtina, N. Eliasa, M. Foucaulta i P. Bourdieua. Na profiliranje teorijskih pretpostavki i istraživačke interese nove kulturne historije posebice su utjecala Bahtinova istraživanja karnevalizacije i odnosa pučke i elitne kulture (*Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, 1965; Beograd 1978). Jednako važan je i utjecaj N. Eliasa, koji u djelu *O procesu civilizacije* (1939; Zagreb 1996) prati razvoj uglađenosti na primjeru ponašanja za stolom, prikazuje povijest vilice i maramice na dvoru i analizira "društveni pritisak na samokontrolu". M. Foucault je u historijskim istraživanjima analizirao nadzor nad tijelima u ustanovama (*Nadzor i kazna*, 1975; Zagreb 1994), a bavio se i analizom novovjekovnih diskursa i mehanizmima mikrofizike moći. P. Bourdieu je poticajan zbog teorije prakse, koncepta polja i habitusa te kulturne reprodukcije (francuska buržoazija npr. "održava svoj položaj u društvu" naizgled nepristranim obrazovnim sustavom) i upozoravanja na važnost razlike. Burke ističe da su navedeni teoretičari potaknuli kulturne povjesničare da se bave reprezentacijama i praksama, što su središnje teme nove kulturne historije. Zanimanje za prakse očituje su u proučavanjima religijske prakse, povijesti putovanja, povijesti čitanja i dr. Istraživanje reprezentacija usredotočava se na reprezentacije prirode, žena, svetaca, Drugog, Istoka, a 1983. pokrenut je i časopis *Representations*. Važan pristup u novoj kulturnoj historiji je i

historija sjećanja i pamćenja. Uz proučavanje praksi i reprezentacija kulturni povjesničari bave se i materijalnom kulturom. Poseban uspon doživljava historija tijela, a 1995. pokrenut je i časopis *Body and Society*.

5. Od reprezentacije do konstrukcije (str. 85-109)

Premda je središnji koncept nove kulturne historije reprezentacija, Burke ističe da on implicira da izvori točno odražavaju stvarnost, što je doveo u pitanje pristup koji polazi od pretpostavke da je stvarnost socijalni konstrukt. Počinju se proučavati konstruiranja socijalnih kategorija kao što su klasa, rod i etnicitet. Burke navodi da se od 1980. javljaju brojne studije kojima su u naslovu invencija, konstrukcija, imaginacija. Zbog postavke o konstrukciji stvarnosti, umjesto promatranja čvrstih društvenih struktura, istražuju se identiteti, koji se počinju konceptualizirati kao nestabilni i ambivalentni. Nova kulturna historija izrazito je zaokupljena konstrukcijom identiteta pa vlada velik interes za dnevnike, autobiografije, pisma i putopise. Usprikoš prihvaćanja postavke o konstrukciji stvarnosti, autor ističe da "samo pojedini znanstvenici prošlost promatraju kao konstrukciju", ponajprije H. White (*Metahistory*, 1973). Burke je upozorio na knjigu M. de Certeaua, *Invencija svakodnevice* (1980; Zagreb 2002), a objasnio je i pristup fenomenu konstruiranja u svojoj knjizi *The Fabrication of Louis XIV* (1992). Osvrnuo se na utjecaj "performativnog obrata" na novu kulturnu historiju, posebice kad je riječ o proučavanjima kolektivnih izvedbi na javnim svetkovinama te improvizacijskih izvedbi pojedinaca, npr. epskih pjevača u Jugoslaviji (A. Lord, *The Singer Tales*, 1960).

6. S onu stranu kulturalnog obrata? (str. 111-136)

Kulturna historija mogla bi se, prema Burkeu, nastaviti u tri smjera: povratak tradiciji kulturne historije, proučavanje novih područja i "osveta socijalne povijesti". Po-

vratka tradiciji vjerojatno će značiti ponovno vraćanje istraživanjima elitne kulture (C. Schorske, *Beč krajem stoljeća*, 1978; Zagreb 1997), a Burke pretpostavlja da bi to moglo dovesti do usporednog proučavanja elitne i popularne kulture. Smatra da će se istraživanje novih područja u kulturnoj historiji usredotočiti na politiku, nasilje i emocije. U proučavanju politike kulturna historija već se orijentirala prema političkoj kulturi. Uz kulturni pristup nasilju i istraživanju emocija Burke izdvaja i porast zanimanja za kulturnu historiju percepcije. Smatra da bi zbog holističkog poimanja kulture i prevelikog područja koji kulturna historija podrazumijeva svojim moglo doći do “osvete socijalne povijesti”. Osvrnuo se na novije radove o kulturnim granicama. Na kraju je spomenuo da je nova kulturna historija istraživački zaokupljena pripoviješću, ali i da svoja istraživanja često oblikuje upravo kao pripovijest.

U prilogu knjizi tiskani su *Izabrani naslovi o kulturalnoj povijesti, 1860.-2003.*, Burkeova preporuka *Za daljnje čitanje*, kazalo autora i pojmova te nekoliko važnijih izdanja dostupnih na hrvatskom jeziku ili u srpskom prijevodu.

Burkeov pregled središnjih problema nove kulturne historije donosi niz historioografskih primjera i korisno informira o brojnim autorima, knjigama, specijaliziranim zbornicima i časopisima. Knjiga je ipak samo pregled pa čitatelj osjeti potrebu da se neke teme opširnije i dublje ekspliciraju. Iako je spomenuo postmoderne, autor se nije osvrnuo na postmoderne kritike historije, čije najradikalnije implikacije nova kulturna historija nije prihvatila.

Naveo sam razloge potrebe promjene naslova u “kulturna historija”, ali moram upozoriti da prijevod sadrži i druga rješenja različita od uvriježene historioografske terminologije. Npr. nazivi epoha: Renesansa, Srednji vijek, rani Novi vijek pisani su velikim početnim slovom. Umjesto “mikrohistori-

je” spominje se “mikro-povijest”, Geertzov termin “gusti opis” preveden je kao “gusta deskripcija”, a “novi historizam” kao “novi historicizam”. Nažalost, prisutne su brojne tiskarske pogreške pa je npr. socijalna imaginacija jedanput socijalna imigracija, a časopis *Representations: Representatitons*. Najveći je problem u imenima, u čemu su pogreške zbog čitatelja najosjetljivije. E. Thompson čak je šest puta otisnut kao Thomson, Toynbee kao Tonybee, a Ginzburg se pojavio i kao Ginsburg. Uglavnom je tiskano Bahtin, ali i dva puta Bakhtin. Bourdieu je otisnut jedanput i kao Bourieu, Caroline Bynum jedanput kao Cariline, a Taylor dva puta kao Tylor, a čak je i u kazalu tako. Kazalo sadrži samo dio autora, a kod nekih se navodi samo oko 30% njihovih spominjanja u tekstu. U prilogu o knjigama dostupnim na hrvatskom jeziku ili u srpskom prijevodu nisu navedena djela Le Goffa, *Nastanak čistilišta*, Geertza, *Tumačenje kultura*, de Certeaua, *Invenција svakodnevice*, Saida, *Orijentalizam*, više Foucaultovih djela i brojna druga. Sve navedeno upućuje da je uređivanje knjige provedeno u brzini ili nedovoljno pažljivo. Bilo bi korisno da je objavljen kratak životopis P. Burkea s popisom njegovih djela i posebice detaljan predgovor nekog povjesničara, koji je trebao biti angažiran i pri redakturi knjige. Usprkos zamjerkama, pohvalno je što se izdavač odlučio za prijevod Burkeova djela koje je teorijski pregled epistemoloških postavki i istraživačkih usmjerenja u okviru nove kulturne historije, a takvih knjiga nedostaje hrvatskoj historiografiji.

Branimir Janković

Georges Duby, *Tri reda ili imaginarij feudalizma, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2007, 359 str.*

Knjiga glasovita francuskog medievista Georgesa Dubya *Tri reda ili imaginarij feuda-*

lizma kapitalno je djelo historiografije srednjovjekovlja objavljeno još 1978. godine, a tema mu je trofunkcionalna podjela društva srednjega vijeka. Duby je predstavnik tzv. «nove povijesti», a kao i svaka njegova knjiga i *Tri reda* nije samo knjiga koja će nam pružiti pregršt podataka iz političkih zbivanja razdoblja kojim se bavi. Trofunkcionalnu podjelu društva, na one koji mole, ratuju i rade, pokušat će analizirati ne samo iz usko događajne povijesti, već u širem, kulturnom i društvenom smislu, prikazati kako je jedna ideja o uređenosti društva i svijeta nastala, razvila se i duboko prožela život srednjovjekovnog čovjeka.

Uvodna razmatranja iznosi Nenad Ivić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu u „Predgovoru hrvatskom izdanju“ (7-16). Iznosi kratak pregled povijesti historiografije s naglaskom na osobi povjesničara, postupno dolazi do pojave Dubyjeve «nove povijesti», te tako čini uvertiru za bolje razumijevanje teksta koji slijedi. Nakon kratkog „Predgovora“ (19), u kojem autor zahvaljuje suradnicima i navodi kada je došlo do ovog istraživanja, prelazi se na „Područje istraživanja“ (21-29). Kako i sam naslov poglavlja govori, radi se o definiranju područja istraživanja, vremenskom i geografskom, ali i o predstavljanju glavnih pitanja na koje autor nastoji dati odgovor. Da bi uveo čitatelja u problematiku tri staleža, Duby se služi djelom Charlesa Loyseua iz 1610. *Ogled o redovima i običnim častima*, koji opravdava i govori o trojnom društvenom poretku, a zatim ističe da mu je cilj otkriti zašto, kako, gdje i kada je došlo do uspostave trofunkcionalne podjele te «u kakvoj je taj model vezi s konkretnim društvenim odnosima». Važno je napomenuti da se promišljanja o društvu i razne varijacije društvenih podjela koje autor iznosi i analizira kroz cijelu knjigu, jako rijetko odnose na žene, one se koncentriraju prvenstveno na mušku populaciju srednjega vijeka.

Prvo poglavlje, sugestivno nazvano „Objava“ (31-78), bavi se teorijskim počecima, u pisanim izvorima, ideološkog sustava trodiobe društva s točno određenim funkcijama. Potpoglavljje „Prvi izričaji“ (33-40) donosi prvi spomen o trojnoj podjeli u pisanim izvorima na sjeveru Francuske, kao i glavne aktere tih tekstova, biskupe Gerarda Kambrejskog i Adalberona Laonskog. Kroz ove izvore, koji će služiti kao uporišna točka cijele knjige, opisana je važnost i simbolika biskupske pozicije, kao i značenje predstavnika još jednog staleža, kralja. Iduća dva potpoglavlja pobliže raščlanjuju spomenute tekstove. U potpoglavlju „Gerard Kambrejski i mir“ (41-61) izlaže se ideološki sustav biskupa Gerarda kroz njegove govore zabilježene u *Gesta episcoporum cameracensium*. Predstavljen je i analiziran pogled na svijet jednoga sjevernofrancuskoga biskupa 11. stoljeća, kao i teološki razlozi trofunkcionalnog, dakako neravnopravnog i strogo hijerarhiziranog uređenja ljudskoga društva. Slične stavove nalazimo i u sljedećem potpoglavlju „Adalberon Laonski i kraljevska misija“ (63-74) u kojem Duby analizira političku pjesmu, tj. pamflet koji se pripisuje biskupu Adalberonu Laonskom. Oba biskupa svoj uzor nalaze u onostranosti, nebeskom društvu koje služi kao uzor ljudskome. Kršćanska hijerarhija nebeskoga svijeta preslikana je na podijeljenost ljudskoga društva na čijem čelu su svećenici, kao posrednici prema transcendentnom, i kraljevi, u službi održavanja reda. Također svaki dio unutar nebeskog svijeta nalazi svoj smisao u funkciji koju obavlja unutar sustava, pa je stoga svako djelovanje izvan cjeline isključeno. Iz toga proizlazi nedjeljivost kako božanskoga tako i ljudskoga društva. Posebno je naglašeno da je podjela temelj društvenoga reda pa je stoga i svako mijenjanje društvene hijerarhije i odnosa put u kaos. Poglavlje završava potpoglavljem „Sustav“ (75-78) u kojem autor sažima razmišljanja i stavove iznijete u spome-

nutim tekstovima te izvlači glavne teorijske odrednice sustava trojne podjele društva.

«Ideološki se sustavi ne izmišljaju» već su proizvod evolucije u dužem vremenskom razdoblju. Stoga ni spomenuti biskupi, Adalberon i Gerard, teoriju društvenog poretka nisu izmislili ni iz čega već iz elemenata ideološkog sustava koji su postojali, ali su smatrali da ih je u 11. stoljeću potrebno obnoviti. Tim izvorima i riječima na koje su se biskupi pozivali posvećeno je drugo poglavlje, „Postanak“ (79-137), a s ciljem da se uspostavljanjem genealogije sustava bolje shvati njegova struktura. U potpoglavlju „Hijerarhija“ (85-88) Duby upućuje na dva glavna autoriteta za hijerarhijski društveni ustroj, Grgura Velikog i sv. Augustina, usmjerena na svećenički primat u vodstvu ljudske zajednice. Potpoglavlje „Sloga“ (89-91) posvećeno je ideji koja ublažuje neravnopravnu podjelu kršćanskoga društva. Funkcioniranje zajednice povezuje se s metaforom o jednom tijelu u kojem svi udovi surađuju, a odnos nadređeni-podređeni (senior-vazal, otac-sin itd.) prikazan je kao neophodan i komplementaran. U teoriji taj odnos prožet je ljubavlju prema bližnjem iz čega se rađa sloga koja «savršeno usklađuje ono što je raznorodno», te tako čini jedinstvo ljudskoga društva. Latinska riječ «ordo» tema je potpoglavlja „Redovi“ (93-95). Autor u kratko iznosi postupne promjene značenja riječi «ordo» od vremena Rimske republike do 11. stoljeća. Posebno se ističe apstraktan smisao riječi koji će kao takav ući u latinsku patristiku, a podrazumijeva pravednu i dobru organizaciju svijeta, kao i prikladno postavljanje ljudi na unaprijed određena mjesta. Riječju «ordo» u kasnoj antici označava se Crkva, ali s vremenom počeo će označavati višestruke stupnjeve neke hijerarhije. Ipak, u 11. stoljeću Adalberon i Gerard ne govore o tri reda, već o tri funkcije. Riječ «ordo» upotrebljavaju samo kada govore o Božjim slugama i kraljevima, kojima je posvećeno sljedeće potpo-

glavlje „Funkcije: moliti i ratovati“ (97-100). Duby ističe dvojnost povlaštenog sloja koji se razlikuju po svojoj funkciji molitve ili ratovanja. Međutim ove dvije grupacije nisu nipošto ravnopravne već hijerarhija proizlazi iz «orijentacije svijeta, koja, postavivši nebo gore a zemlju dolje, uspostavlja prvenstvo svećenstva». Ovakva podjela područja moći zasigurno ne pokriva čitav društveni prostor, te će to biti put koji će dovesti do uspostave trećeg dijela društva, kako autor navodi, onih «koji imaju samo jedno pravo, pravo na šutnju, i samo jednu dužnost, dužnost poslušna». Peto potpoglavlje naslovljeno „Trojnost“ (101-128) bavi se idejom trodiobe društva, njenom evolucijom i kriterijima podjele. Podnaslovi „Dudon iz Saint-Quentina“ (103-106) i „Abon iz Fleuryja“ (107-112) donose autorovu analizu izvora koji pokazuju percepciju podjele društva iz perspektive dvojice francuskih redovnika kraja 10. i početka 11. stoljeća. Polazišna točka njihove podjele je moral, jaz između pojedinih grupacija čini moralna i tjelesna čistoća, te stoga društvo dijele na redovnike, svećenike i laike. Odnosi među njima nisu ravnopravni već su svi laici podređeni crkvenim ljudima. Razlika između dvojice redovnika je ta što Abon za red laika uspostavlja podjelu na poljodjelce i ratnike, koji se ipak ne identificiraju kao «redovi» već kao službe. Podnaslov „Moćnici i siromasi“ (112-118) opisuje izvore koje ratnicima i puku pridaju značenje «reda». Prvi tekst, *Čudesna svetoga Bertina* s kraja 9. stoljeća, značajan je po uvođenju trećeg sudionika. Kako bi se istaknulo da je pobjedničku bitku vodila cijela kršćanska zajednica, izvor donosi potpuno novo viđenje društvene organizacije, te, uz ratnike i svećenike, spominje i treći «red», red siromašnih. Drugi tekst, *Geraldov život* koji je oko 920. napisao opat Odon, govori o položaju ratnika i časti ih nazivom «ordo», uvjeren je da ih treba prisiliti na poštivanje posebnog morala koji se ne razlikuje od kraljevskoga. U

spomenutom izvoru pripadnici trećeg dijela društva također su naznačeni, ali samo kao pasivni promatrači bez ikakve funkcije. Međutim, s vremenom će se takvo mišljenje o grupaciji siromašnih i nenaoružanih početi mijenjati, te će rasti svijest o njihovom konkretnom i produktivnom djelovanju, hraniteljskoj funkciji. Začetke te transformacije, smještene u Engleskoj, istražuje podnaslov „Englezi“ (118-128). Već krajem 9. stoljeća u kraljevstvu Wessex prevoditelji Boetijeve knjige *De consolatione* na margine teksta ubacuju komentare koji opisuju trofunkcionalnu shemu društva. Krajem 10. stoljeća redovnik Aelfric u svom djelu društvenu trofunkcionalnost iskazuje u tri navrata. Izdvaja se jer govori o trećoj, hraniteljskoj funkciji, te za poljodjelce također koristi riječ «ordo». Posebnost engleskog viđenja je i u tome što se podjela ne odnosi prema moralnom poretku, nego prema kraljevskoj vlasti. Naime, u tim interpretacijama ne spominje se hijerarhija, već redovi društva služe kao trostruki potporanj kralju, što podrazumijeva da sva tri staleža, uključujući i «oratores», podliježu kraljevskoj vlasti. Potpoglavlje „Uzornost neba“ (129- 137) upozna nas s glavnom vizijom, koja je inspirirala Adalberona i Gerarda, nebeskim Jeruzalemom. Fokus potpoglavlja orijentiran je prema autoru koji je najviše utjecao na francuske mislioce X. i XI. stoljeća, Pseudodioniziju Areopagitu. Djela *O nebeskoj hijerarhiji* i *O crkvenoj hijerarhiji* toga anonimnog grčkoga teologa kojega se poistovjećivalo sa sv. Dionizijem, prvim biskupom Pariza i mučenikom, presudno su utjecala na percepciju idealnog kršćanskog društva kao trojnog i hijerarhiziranog.

Treće poglavlje „Okolnosti“ (139-180) bavi se kulturno-povijesnom pozadinom vremena u kojem se javlja ideja o trofunkcionalnom ustroju društva. Prvo potpoglavlje „Politička kriza“ (143-146) govori o krizi kraljevske vlasti i slabljenju monarhije na području Zapadne i Istočne Franačke

početkom 11. stoljeća što je dovelo do toga «da se u društvenom tijelu potraže funkcije mudrosti, vojničke snage i obilne plodnosti koje je kralj do tada preuzimao na sebe». Posljedica toga je pojava raznih sustava uređenja društva, koji su trebali ukinuti nastalu nestabilnost i ljudima ponovno donijeti red i mir. O alternativnim pravicima, koji su smjerali urediti društvene odnose, na drugačiji način od kambrejskog i laonskog biskupa u 11. stoljeću, govori potpoglavlje „Konkurentni sustavi“ (147-180). Prvi od njih opisan u podnaslovu „Hereza“ (148-152) temeljen je na heretičkom pokretu koji se pojavio 20-ih godina 11. stoljeća na sjeveru Francuske. Glavna odrednica tog radikalno utopijskog društva bila je isticanje spolne i staleške jednakosti među ljudima, kao i odbacivanje crkvene i vojne službe. Ovakav utopistički društveni projekt logično je privukao jako velik broj ugnjetavanih pojedinaca, ali ipak je radikalno zahvaćao u društvene odnose te je zbog toga krajem 20-ih potisnut. Drugi prijedlog obrađen u podnaslovu „Božji mir“ (152-156) razvio se krajem 10. i početkom 11. stoljeća na jugu Francuske, a temelji se na pozivu za uspostavu Božjeg mira. Ovaj oblik mira sličan je uspostavi kraljevskog mira, proglašavan je na skupovima slobodnih ljudi, a «mjesto koje je nekad pripadalo kralju sada je zauzelo ono što je najbliže božanskom na zemlji, a to su tijela svetaca». Međutim, u sklopu pokreta za Božjim mirom pojavila se ideja o zajedničkoj prisezi na moralnu i tjelesnu čistoću svih ljudi čime se implicirala jednakost. Mijenjanje društvenog poretka smatralo se obilježjem hereze te je stoga i ovaj pokret s vremenom potisnut. Treći pravac opisan u podnaslovu „Klinijevski red“ (157-162) dolazi iz redovničke zajednice. Istovremeno kad i prethodne dvije pojave, u opatiji Cluny javlja se novi oblik monaštva. Klinijevci smatraju da društvo trebaju voditi čiste i savršene vođe koje oni vide u sebi. Takvo shvaćanje proizlazi iz mišljenja da su oni

najmanje udaljeni od savršenog nebeskog svijeta zbog čega odbijaju i biskupsku jurisdikciju. Samostan Cluny dobio je od pape izuzeće 998. godine te je širenjem klinijevskog reda po pokrajinama slabila biskupska moć. Ovakva konstelacija snaga nužno se odrazila i na laike. Pošto su se tradicionalno biskupska središta povezivala s kraljem, pokrajinski velikaši, da bi potvrdili svoju nezavisnost, povezuju se sa samostanima. Velikaši su preuzimanjem redovničkih obveza i zadataka sebi mogli priskrbiti svetost koja je do tada bila namijenjena samo mučenicima, biskupima i kraljevima. Protiv nezavisnosti samostanskog reda, ali prvenstveno protiv osporavanja privilegije sakralnosti ustaju sjevernofrancuski biskupi, jer u tome vide promjenu društvenih struktura koja neizbježno vodi u kaos. Potpoglavlje „Feudalna revolucija“ (163-180) govori o izvorima, ispravama, poveljama i zapisima, iz kojih autor iščitava riječi kojima se pisari služe pri klasifikaciji ljudi. Na taj način nastoji istražiti predodžbu društvenih odnosa, te zabilježiti promjene koje nastaju uslijed slabljenja kraljevske vlasti na sjeveru Francuske početkom 11. stoljeća.

Trofunkcionalna postavka, koja se pojavila 20-ih godina 11. stoljeća u djelima Adalberona i Gerarda, u narednih stotinjak godina je potisnuta. Tim razdobljem bavi se poglavlje „Pomrčina“ (181-276). O dominantnom društvenom utjecaju od 1030. do oko 1120. godine govori nam potpoglavlje „Doba redovnika“ (183-193). Opadanjem kraljevske vlasti slabi i utjecaj biskupa, a glavnu riječ preuzimaju samostani. U razmišljanjima redovnika trojna figura zauzima podređeno mjesto. Odlučujuća podjela nalazi se između »savršenih« tj. klinijevaca i laika. Dva izvora s redovničkim pogledom na društvo DUBY istražuje u potpoglavlju „Fleury“ (195-204). Prvi izvor obrađen je u podnaslovu Helgald (195-198), a radi se o djelu *Kratki pregled života kralja Roberta Po-božnog*, čiji je autor redovnik Helgald. Posta-

jući napola benediktincem, spomenuti kralj se, po pisanju redovnika Helgald, oslobađa trofunkcionalne podjele svjetovnog društva i postaje dio višeg i svetijeg reda, onoga samostanskog. I drugi izvor, peta knjiga *Čudesna svetog Benedikta*, tema podnaslova „Andrija“ (199-204), sadrži sličnu predodžbi društvenih odnosa. Redovnik Andrija kroz epizodu o uspostavi Božjeg mira skicira svoju sliku društva. Ona se, kao i kod Helgald, sastoji od četiri dijela, na vrhu su redovnici posrednici prema nebeskom, a trofunkcionalna svjetovna masa nalazi se ispod tog samostanskog reda. Potpoglavlje „Cluny“ (205-217) započinje podnaslovom „Radulf Glaber“ (205-210) – tu se upoznajemo s predodžbom društva klinijevskih redovnika kroz djelo Radulfa Glabera *Povijest*, prije 1048. godine. Djelo ima oblik opće povijesti svijeta, a kao i njegovi suvremenici, Radulf ističe nadmoć redovništva, koje kod njega dobiva novu dimenziju i apsorbira sve funkcije društva. Kako DUBY ističe: «Povijest opisuje tri društvene funkcije koje je na sebe istodobno preuzela redovnička zajednica, kao što ih je nekad na sebe preuzimao kralj». Podnaslov „Križarski pohod i ono što je uslijedilo“ (210-217) analizira svjedočanstva o pozivu pape Urbana II na križarski pohod 1095. godine. U tim izvorima papa se oslanja na onu podjelu koja je prethodila trofunkcionalnoj, na ratnike i svećenike. Isticanjem svećenika («oratores») u papinskom govoru naslućuje se početak preokreta koji će unutar Crkve ponovno dovesti svećenstvo u prvi plan. U potpoglavlju „Nova vremena“ (219-228) DUBY nas upoznaje s promjenama koje će se zbivati u prvoj polovici 12. stoljeća kada dolazi do slabljenja utjecaja Clunija i privrednog rasta gradova. U društvenim podjelama počinje prevladavati dvojna koncepcija »clerus-populus«, a unutar naroda dolazi do potrebe da se klasificira nova funkcija u društvu, trgovina. Tema koju obrađuje potpoglavlje „Posljednji bljesak redovništva“

(229-241) su promišljanja o društvu predstavnika redovničke zajednice prve polovice 12. stoljeća koji postupno sve više gube društveni utjecaj. Za tu analizu autor se poslužio djelima trojice opata, Gviberta iz Nogenta, Bernarda iz Clairvauxa i Sugera iz Saint-Denisa. Potpoglavlje „U školi“ (243-265) bavi se uspostavom institucije škole. Naime, jačanjem države i ekspanzijom gradova, katedrale ponovno dobivaju prvorazrednu ulogu u kulturnom stvaralaštvu. U crkvenom ceremonijalu jača utjecaj Božje riječi nasuprot ritualizmu. Stoga biskupi, odgovorni za obrazovanje propovjednika, nastoje razviti školsku djelatnost s ciljem utjecaja na profano društvo. Tako sredinom 12. stoljeća u sjevernoj Francuskoj nastaju centri visoke obrazovanosti s istaknutim učiteljima. U podnaslovima „Laonski učitelji“ (248-252), „Hugo iz Saint-Victora“ (252-257), „Honorius Augustodunensis“ (257-265) Duby predstavlja primjere djelovanja tih iznimnih pojedinaca, posebno se osvrćući na njihove percepcije društvenog uređenja. U potpoglavlju „U službi vladara“ (267-276) Duby usmjerava svoju pozornost na drugu skupinu mislilaca koji se nisu posvetili propovijedanju već javnoj službi. Za razliku od propovjednika, u izlaganju o društvu namjera im je više politička nego moralna, a cilj uspostava javnoga reda. Primjer takvog djelovanja opisan je u podnaslovu „Galbert iz Brugesa“ (268-272) u kojem službenik flandrijskog grofa promišlja o društvenom uređenju. Kako i sâm autor ističe, novina je u tome što «okvir toga ordo, društvene organizacije, nije za tog praktičara nebeski Jeruzalem, niti ecclesia, niti kršćanski puk, nego Država». Drugi primjer donosi nam podnaslov „Ivan iz Salisburija“ (272-276) u kojemu je analiziran politički traktat *Policraticus* napisan 1159. godine. Autor Ivan iz Salisburija inspiraciju nalazi u rimskom dobu, naime kao uzor mu služe poganski, a ne patristički pisci. Metaforu tijela on prenosi s Crkve na

Državu, a u njegovoj interpretaciji glava više nije Krist, nego vladar. «U *Policraticusu* je prvi put sustavno izražena laička ideologija vlasti i društvenog poretka.» U promišljanjima obojice spomenutih autora trofunkcionalna shema nije eksplicitno spomenuta, ali se može naslutiti.

Posljednje poglavlje knjige naslovljeno „Povratak“ (277-356) bavi se ponovnim vraćanjem trofunkcionalnoj podjeli društva u dominantne srednjovjekovne kulturne krugove. Potpoglavlje „Pravi početak“ (279-298) započinje s podnaslovom „Tri reda“ (279-287) u kojem Duby analizira djelo *Povijest normandijskih vojvoda* nastalo krajem 12. stoljeća. Autor toga izvora je Benedikt iz Sainte-Maurea. U njemu nalazimo najstariji trag eksplicitnog ponovnog uklapanja trofunkcijske figure u središte nekog cjelovitog ideološkog sustava. Model ipak nije doslovno preuzet od Adalberona i Gerarda već je preoblikovan u skladu sa zahtjevima vremena. Nova trojna shema u kojoj su tri funkcije čvrsto povezane s tri reda je desakralizirana, glavnu riječ ima vladar koji ideal društva ne traži u organizaciji nebeskog Jeruzalema. Druga temeljna promjena sadržana je u poziciji vladara u odnosu na sistem. Vladar se nalazi iznad trofunkcionalnosti, nadvisuje je i nadzire. Slični stavovi nalaze se i u izvorima koje Duby obrađuje u podnaslovu „Ivan iz Marmoutiera i Stjepan iz Fougèresa“ (287-292). U podnaslovu „Oko Henrika Plantageneta“ (292-298) autor povezuje povratak trofunkcionalnoj podjeli društva s obnovom kraljevske vlasti te nastoji odgovoriti na pitanje zašto se povratak toj ideji događa u krugu dvora Henrika Plantageneta. Dubyjeva glavna misao vodilja je da se engleski kralj i kulturno-dvorski krug oko njega okreću otočkoj tradiciji u kojoj tema triju funkcija nije prošla kroz pomrčinu. Potpoglavlje „Viteštvo“ (299-312) započinje podnaslovom „Uređenje“ (299-307) u kojem se autor bavi uspostavom viteštva kao istinske institucije.

Ono postaje vodeća društvena snaga koja u sebi ujedinjuje laičku vladajuću klasu. Dolazi i do pravnog definiranja plemstva kojemu je «službeno priznata superiornost koja ne ovisi o vojnoj specijalizaciji, nego o rođenju» što nužno vodi stvaranju nasljedne kaste. Zbog uske povezanosti vladara sa svojim vitezovima, i općenito viteškim redom, postojala je opasnost da se vladar izgubi u viteštvu. Postupci koji su priječili da vladar izgubi primat u društvenoj strukturi tema su podnaslova „Prvenstvo“ (307-312). Istodobno s jačanjem viteške ideologije, krajem 12. stoljeća u Parizu jača i svećenička ideologija. Njena vizija društva izložena je u potpoglavlju „Otpor Pariza“ (313-324). Pariški svećenički krug odbacuje trofunkcionalnu vitešku sliku društva nastalu u okruženju Henrika Plantagenêta. Svećenička ideologija na vidjelo ponovno iznosi misao biskupa Adalberona i Gerarda s početka 11. stoljeća, uvjerljivu premoć neba nad zemljom, duhovnog nad svjetovnim, crkvenih ljudi nad laicima. Potpoglavlje „Proturječja feudalizma“ (325-337) sadrži dva podnaslova, „Novac“ (325-330) i „Društveni strah“ (330-337). U njima se Duby pozabavio onom društvenom snagom koja na prijelazu 12. u 13. stoljeće u Francuskoj sve više jača, građanstvom. Autor posebno naglašava da unutar društva sve uočljivija postaje granica između bogatih i siromašnih što dovodi do društvenih sukoba, naznaka klasne borbe. Posljednje potpoglavlje „Usvajanje“ (339-356) posvećeno je konačnoj pobjedi trofunkcionalne podjele društva u kraljevstvu Kapetovića. Međutim, u podnaslovu „Umijeće ljubavi“ (339-347) autor nas upozorava na promjenu koja će trojnoj figuri dati krajnji izgled. Promjena se odnosi na sadržaj trećeg staleža, koji će iz sebe istisnuti puk i seljake, a definirati se kao stalež građana obilježen funkcijom trgovine. Kraj djela zaokružen je podnaslovom „Bouvines“ (348-356) kojem je tema izvor s opisom bitke kod Bouvinesa 1214. godine.

Ono što Duby ističe u ovom opisu i s čime zaključuje svoju knjigu je uvjerenje «da baš ondje, 1214, završava najranija povijest trofunkcionalne figure koja se od tada, kristalizirana i proširena po cijelom Francuskom kraljevstvu, sprema izaći iz područja imaginarnog i utjeloviti se u instituciji».

Na kraju knjige nalazi se i „Bilješka uz hrvatsko izdanje“ (357-359) u kojoj se Stan-ko Andrić osvrće na kriterije prevođenja naslova knjige, pojedinih pojmova i osobnih imena.

Ivan Šutić

Iben Fonnesberg-Schmidt, *The Popes and the Baltic Crusades 1147-1254*, Brill, Leiden-Boston 2007.

U izdanju prestižne nizozemske izdavačke kuće Brill Academic Publishers, u nizu tematski posvećenom sjevernoj Europi (The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400-1700 AD. Peoples, Economies and Cultures), kao 26. svezak tiskana je knjiga naslova *The Popes and the Baltic Crusades 1147-1254* (*Pape i baltički križarski ratovi 1147-1254*) Ibena Fonnesberg-Schmidta. Nakon uvoda i kraćeg osvrta na izvore i literaturu slijedi pet poglavlja naslovljenih: 1. *Papal policy on the Baltic crusades to 1198*, 2. *Inocent III (1198-1216) and the crusades in the Baltic region*, 3. *Honorius III (1216-27) and the crusades in the Baltic region*, 4. *Papal policy on the Baltic crusades during the pontificates of Gregory IX (1227-41) and Inocent IV (1243-54)*, 5. *The popes and the Baltic crusades: conclusions and reflections*, dok knjiga završava bibliografijom korištene literature te kazalom. U knjizi se prati transformaciju papinske politike prema križarskim pohodima na sjeveru tijekom jednoga stoljeća. Ukazuje se na slabosti „pluralističke definicije“ križarskih pohoda, čiji je model pogodan za 13. stoljeće. Baltički križarski

pohodi druge polovice 12. i prve polovice 13. stoljeća za autora predstavljaju „nazovi križarske ratove“ (str. 255).

Za Iben a Fonnesberg-Schmidta 1147. predstavlja kamen međaš u razvoju Baltika u razvijenom srednjem vijeku. Tada je papa Eugen III (1145-1153) pozvao na križarski pohod protiv Slavena nastanjenih na području Baltika, dok se u isto vrijeme na zapadu se ratovalo protiv slavenskih Venda (kod rijeke Labe). Nastojanja kršćanskih misionara, koji su svoja vjerovanja na tome području širili ognjem i mačem, naposljetku su bila uspješna. Autor je iscrpno analizirao oblikovanje papinske politike prema Baltiku, sve do smrti pape Inocenta IV (1243-1254). Pri tome se bavio širokim spektrom tema: teologijom, kanonskim pravom, političkim problemima, odnosu pripisivanja vrijednosti križarskim pohodima na Baltiku naspram onih na području Sirije i Palestine. Velik poticaj početku križarskih pohoda na Baltiku dali su visoki prelati te svjetovni magnati. Čitatelja se upoznaje sa onodobnim križarskim, ali i crkvenim, pokušajima opravdavanja takvih krvavih pohoda odnosno, racionalizacije zločina učinjenih u ime vjere. U knjizi se nastoji upozoriti na glavna historiografska strujanja oko pitanja što su uistinu bili križarski ratovi.

Naglašava se kako početke križarskih pohoda na sjeveru valja tražiti u ratovima sa slavenskim Vendima (str. 37 i 75) u vrijeme pape Eugena III. No, autor smatra kako papa tim pohodima nije upravljalo i financirao ih. Pohode su financirali na lokalnoj razini, dok su se pogani (protivno kanonskom pravu) krstili prisilom bez nastojanja da ih se uputi u „misterij vjere“. Vojvode, i općenito predvodnike tih pohoda, je najviše zanimalo uvećanje broja vazala te na taj način osiguravanje stalnoga prihoda. Fonnesberg-Schmidt ističe kako su crkvenjaci zaduženi za pokršćavanje namjeravali to činiti mirnim putem. Međutim, kod raznih vrsta nasilja

pri tom poslu i zbog ovisnosti o lokalnim vladarima ruke su im bile vezane (str. 76). U vrijeme pape Aleksandra III. (1159-1181) status križara na sjeveru Europe nije bio jednak onome križara u Palestini i Siriji. Pitanje oprosta grijeha u križarskim pohodima diljem Europe i Sredozemlja – od Baltika do Španjolske te Sirije i Palestine bilo je izrazito složeno (primjerice koga je sve obuhvaćao papinski oprost grijeha, zatim malverzacije toga pitanja od strane visokih crkvenih prelata i njihovih slobodnih tumačenja papinih bula i sl.). Glavni poticaj ratovima na Baltiku u drugoj polovici 12. st. dolazio je od biskupa i nadbiskupa.

Sa druge strane, autor ističe kako je papa Inocent III. (1198.-1216.) svojim djelovanjem pokazivao kako mu križarski pohodi na sjeveru i oni na području Sirije i Palestine, iako jednakih osobina (za širenje vjere), nisu jednake važnosti. To se, primjerice, potkrepljuje razinom i obimom potpunog otpusta grijeha za te pohode. Papino dopuštenje zamijene zavjeta siromašnijim križarima 1204. i njihov odlazak na sjever, trebalo je pridonijeti ostanku najsposobnijih u Palestini (barem u teoriji, iako ne i u stvarnosti). Uz ove, navode se i dodatni argumenti kojima se nastoji ojačati zaključke o hijerarhiji važnosti koje su imali pojedini križarski pohodi. Važan naglasak dat je činjenici kako je papa Inocent III. uglavnom potvrđivao inicijative lokalnih interesenata (svjetovnih ili crkvenih) u pohodima na sjeveru, dok su prelati na svoj način tumačili papine bule, djelujući tako često van zacrtanih okvira.

U kristijanizaciji sjevera nezaobilazni su bili redovi augustinaca i cistercita. Djelovanja misionara u vrijeme pape Honorija III (1216-1227) nisu bile prepuštena samo lokalnim prelatima. Ovaj papa je pokrenuo velike misionarske aktivnosti 1221. godine. No, taj poduhvat nije dobro napredovao te je papa prepustio širenje vjere redovima franjevac a i dominikanaca. Snažno je podupirao

križarske pohode u Livoniji i Prusiji. Otpuštanjem grijeha svim učesnicima ratova (od aktivnih sudionika do financijera), jasno je pokazao kako su mu ti pohodi jednako važni onima na području Sirije i Palestine. No, kada je došlo do petog križarskog pohoda (uz prekide, 1217-1229) papa je nastojao da uspjeh rata ne osujete događanja na Baltiku. Tijekom njegova pontifikata pohodi su imali snažniju papinsku potporu te su postali „pravi križarski ratovi“. Autor istražuje utjecaj kardinala Ugolina (kasnijeg pape Grgura IX) te tri biskupa Williama od Modene, Kristijana od Pruske i Alberta od Livonije na papu Honorija III.

Papa Grgur IX (1227-1241) je podupirao pohode skandinavskih kraljeva te teutonskog reda. No, iako su imali njegovo odobrenje, lokalni vladari i visoki prelati su morali sami pokretati križarske pohode i iznaći načine kako ih financirati. Ističe se kako su kod teutonaca pripadnici reda vojevali, dok su važno mjesto kod regrutacije imali dominikanci. Papa Grgur IX. nastavio je politiku vođenja križarskih ratova svoga prethodnika Honorija III. Osobito je zanimljivo kako je 1240. dopustio potpunu zamjenu zavjeta i odlazak križarskih snaga iz Palestine na Baltik, čime je išao na ruku pohodu danskoga kralja. Ovaj papa je svojim mjerama osigurao bazu djelovanja teutonskog reda. Ratovi su se nastavili za pontifikata Inocenta IV (1243-1254) te je on pridavao jednaku važnost Baltiku kao i Palestini. Prepustio je regrutaciju i vođenje ratova teutoncima bez traženja papinske privole. Iben Fonnesberg-Schmidt zastupa stajalište kako velika važnost, koja se pridavala baltičkim križarskim ratovima, nije nastala 1230. dolaskom velikog meštra teutonskog reda Hermannna von Salza (1211-1239), već je ona postojala i prije toga. Upozorava se na blisku povezanost teutonskog reda sa papinstvom te se ističe kako usprkos tome, red nije imao isključivo pravo na križarske pohode.

Djelomice se tema i sadržaj ove knjige dotiču ruske povijesti te je pomalo neobično da Fonnesberg-Schmidt kod pisanja nije koristio sovjetsku, odnosno rusku literaturu. Tako je primjerice dotakao temu Aleksandra Nevskog (1236-1263), ali uopće nije navodio literaturu na ruskom jeziku (usp. str. 217-218). Prema bibliografiji sekundarne literature autor je koristio svega dva rada (specifične tematike) ruskih povjesničara i to novijeg datuma (S. M. Szacherska iz 1988. te E. L. Nazarova iz 2001. godine), što obzirom na to da donosi pojašnjenja uz rusku povijest nikako nije dovoljno. Štoviše, nije sastavljen pregled historiografije u kojemu bi bilo vidljivo što su o pitanjima, kojima se bavi ova knjiga, pisali ruski povjesničari. Kod takvog nedostatka nije posve jasno kakvu historiografsku vrijednost ima komentiranje filma *Aleksandr Nevskii* Sergeja Ejzenštejna.

Usprkos naznačenim zamjerkama ovaj rad predstavlja zanimljiv pregled povijesti Baltika u srednjem vijeku, te uopće pitanja križarskih pohoda i ideja u srednjem vijeku.

Ozren Kosanović

Tamás Fedeles, *A pécsi székeskáptalan személy összetétele a késő középkorban (1354-1526)* [Kanonici pečujskog stolnog kaptola u kasnom srednjem vijeku (1354-1526)], Pécs Története Alapítvány, Pécs 2005, 481 str.

Knjiga *A pécsi székeskáptalan személy összetétele a késő középkorban (1354-1526)* [Kanonici pečujskog stolnog kaptola u kasnom srednjem vijeku (1354-1526)] autora Tamása Fedelesa objavljena je 2005. u izdanju Pečujske povijesne zaklade. U njoj je autor prozopografskom metodom, odnosno metodom kolektivne biografije, istražio kanonike pečujskog kaptola, utvrđujući ne samo njihov identitet i zajedničke karakteristike, već i strukturalnu organizaciju ove institu-

cije u razdoblju od sredine 14. stoljeća do 1526. godine. Knjiga je podijeljena na predgovor, uvod, sedam poglavlja s pripadajućim potpoglavljima, popis izvora i literature te izuzetno vrijedan dodatak koji se sastoji od različitih tabličnih prikaza te prozopografskog kataloga s biografijama pečujskih kanonika. Na kraju se nalazi sažetak na engleskom jeziku te šest zemljovida. Veliku prepreku u čitanju i razumijevanju knjige hrvatskim povjesničarima bi mogla predstavljati jezična barijera, međutim, upravo baze podataka u dodatku knjige, a zatim i bogato opremljen znanstveni aparat, koji se sastoji od vrlo detaljnih bilježaka s referencama na izvore i literaturu, dijagrama i tablica kojima je autor popratio sam tekst te pregled sadržaja koji se donosi na engleskom i njemačkom jeziku, omogućava snalaženje u knjizi i njezino barem djelomično razumijevanje.

U uvodu, „Bevezetés“ (str. 19-22), autor ukratko objašnjava kronološke odrednice studije, ukazuje na strukturu rada te na mogućnosti proučavanja pečujskih kanonika s obzirom na vrste izvora. U prvom poglavlju, „Kutatástörténet“ [Povijest istraživanja, tj. Historiografski pregled] (str. 23-45), autor daje pregled povijesnih istraživanja o srednjovjekovnim kaptolima; prvo ukazuje na trendove i metode istraživanja stranih, uglavnom njemačkih povjesničara, zatim daje pregled mađarske historiografije o kaptolima općenito, a nakon toga ukazuje na istraživanja koja su se bavila pečujskim kaptolom. Drugo poglavlje, „A káptalan szerkezeti felépítése“ [Struktura kaptola] (str. 46-70), objašnjava organizacijski sustav pečujskog kaptola definirajući svaku kaptolsku funkciju zasebno. U trećem poglavlju, „A káptalani javadalmak betöltése“ [Popunjavanje kaptolskih prebendi] (str. 71-86), autor razmatra u kojoj mjeri su kralj, pečujski biskup i papa, odlučivali o dodjeljivanju kaptolskih nadarbina te mehanizam dodje-

ljivanja kanonikata od strane navedenih instanci. U četvrtom poglavlju, „A Testületbe történi bejutás“ [Načini stupanja u zbor] (str. 87-133) autor analizira društveno porijeklo kanonika te zastupljenost pojedinih društvenih skupina (npr. plemstva ili stanovnika gradova) u pečujskom kaptolu. Donosi podatke o školovanju kanonika, razmatra njihove međusobne odnose, odnose s vanjskim svijetom te čimbenike koji su utjecali na formiranje tih odnosa. Peto poglavlje, „A kanonok feladatai, kötelezettségei“ [Zadaci i dužnosti kanonikâ] (str. 134-150) raspravlja o liturgijskim, odnosno pastoralnim obavezama kanonika, naročito proučavajući ulogu nižeg svećenstva. Poseban naglasak je stavljen na analizu bilježničkog djelovanja kanonika, ali i na pitanje nerezidiranja na nadarbinama. U šestom poglavlju, „A kanonok életkörülményei, mentalitása“ [Životni standard i mentalitet kanonika] (str. 151-165), autor se pozabavio pitanjem životnog standarda kanonika, proučavajući prihode koji su donosile nadarbine u njihovom posjedu. Isto tako, otvorio je pitanja iz materijalne kulture, opisujući mjesta stanovanja kanonika. Sedmo poglavlje, „Tovább lépés a káptalanból“ [Korak dalje od kaptola] (str. 166-168), razmatra mogućnosti napredovanja pečujskih kanonika u karijeri te donosi primjere uspona u crkvenoj hijerarhiji i dobivanja nadarbina s većim prihodom ili ugledom. Popis korištenih izvora i literature se nalazi na str. 171-204.

Integrativni dio autorove studije su i baze podataka koje se donose u dodatku knjizi. Ovaj dodatak se sastoji od popisa kratica koje je autor koristio u bazama podataka (str. 206) i mnogobrojnih tablica. U prvoj tablici (str. 207-217) donosi imena 404 kanonika u razdoblju od 1331. do 1526. godine, podatke o njihovoj funkciji u kaptolu te navodi razdoblja u kojima su obnašali određenu funkciju. Sljedeći dodatak su sumarne tablice s podacima o kanonicima s obzirom

na funkcije koje su vršili (str. 218-257). Slijedi tablica s podacima o obiteljima iz kojih su dolazili kanonici te s onima o njihovom porijeklu s obzirom na kraj iz kojeg dolaze (str. 258-262). Nakon toga autor donosi tablicu o papinskim provizijama pečujskim kanonicima (str. 263-266), zatim registar kanonika s obzirom na njihovu funkciju svjedoka i dostojanstvenika u ispravama koje je kaptol izdao u svojstvu vjerodostojnog mjesta (str. 267-270). Slijedi popis đakona (str. 271), te kanonika koji su u određenom trenutku vršili službu vikara pečujskog biskupa (str. 271), tablica s rekonstrukcijom kanoničkih crkvenih karijera (str. 272-280), popis kanonika u kraljevskoj službi (str. 281-282) te popis kanonika u papinskoj službi (str. 283). Slijede tablice s podacima o značajkama i vrijednostima pojedinih kaptolskih nadarbina (str. 284-288), o nižem svećenstvu u kaptolu (str. 289-296), rektorima kaptolskog hospicija sv. Bartola (str. 296), kanonicima-župnicima (str. 296), sveučilišnom obrazovanju kanonika (str. 297-300), i posjedima u vlasništvu kaptola (str. 301-310).

U sljedećem dijelu knjige, naslovljenom „Prozopográfiai adattár“ [Prozopografski podaci] (str. 312-471), iznijet je prozopografski katalog pečujskih kanonika. Ovdje je autor rekonstruirao i izložio biografije svih 404 kanonika iz promatranog razdoblja. Ovisno o količini izvornih podataka, autor donosi opsežne ili tek osnovne biografije kanonika; navodi njihov društveni status, teritorijalno-administrativnu jedinicu iz koje dolaze, obiteljsko porijeklo, crkvene i svjetovne dužnosti koje su obnašali, rekonstruira njihovo crkveno napredovanje, školovanje itd. Nakon prozopografskog kataloga slijedi sažetak na engleskom jeziku (str. 473-481) u kojem autor rezimira sadržaj knjige i ukratko iznosi rezultate istraživanja.

Poseban dodatak, na samom kraju knjige, čini šest zemljovida na kojima je prikazana prostorna raspoređenost pečujskih ka-

nonika s obzirom na njihovo porijeklo (odnosi se na kanonike iz Ugarske), prostorna raspoređenost pečujskih kanonika stranog, odnosno neugarskog porijekla, studijska središta u kojima su se kanonici obrazovali, mjesta u kojima su pečujski kanonici imali nadarbine izvan Ugarske, mjesta u kojima su imali nadarbine unutar Ugarske te prostorni razmještaj kaptolskih posjeda u baranjskoj županiji.

Osim za proučavanje mađarske crkvene povijesti, studija Tamása Fedelesa ima određenu važnost i za hrvatsku historiografiju, jer donosi podatke o pečujskim kanonicima koji su porijeklom bili iz hrvatskih krajeva, ili su svojim javnim djelovanjem pripadali širem ugarsko-hrvatskom kulturnom krugu. U tom smislu zanimljiv je dijagram na kojemu je prikazano odakle su i u kojem postotku dolazili kanonici neugarskog porijekla. Tako je s obzirom na ukupni broj neugarskih kanonika njih 3,02% porijeklom bilo iz Hrvatske, a 6,53% iz Dalmacije, čime su kanonici s prostora južno od Gvozda činili gotovo 10% od ukupnog broja pečujskih kanonika neugarskog porijekla u promatranom razdoblju. Osim toga, proučavajući biografije pečujskih kanonika iz autorovog kataloga uočljiva je crkvena, crkveno-politička te kulturna povezanost prostora pečujске i zagrebačke biskupije, te stoga autorovi podaci mogu koristiti i hrvatskim povjesničarima, naročito u istraživanju crkvene povijesti srednjovjekovne Slavonije. Najbolji primjer povezanosti dvaju srednjovjekovnih prostora jest onaj Stjepana Brodarića, zasigurno najpoznatije ličnosti s naših prostora o kojoj Fedeles donosi biografske podatke (str. 335-337). Brodarić je porijeklom bio iz Križevačke županije, a među brojnim svjetovnim i crkvenim dužnostima obnašao je i one kanonika zagrebačkog kaptola te kanonika prepozita pečujskog kaptola, što je također doprinijelo njegovoj prihvaćenosti u hrvatskoj i u mađarskoj povijesnoj tradiciji. Uz njega, među biografijama kanonika može

se naći i ona Pavla Dubičkog, porijeklom iz zagrebačke županije (str. 351), Andrije iz Koprivnice (str. 390), Petra iz Koprivnice (str. 391), Nikole iz Zagreba (str. 467) itd. Osim za proučavanje nekih aspekata prošlosti srednjovjekovne Slavonije, knjiga je korisna i za istraživanje svećenstva porijeklom s područja splitske nadbiskupije. Tako autor donosi npr. biografiju Jurja iz Modruša (str. 411) te stanovitog kanonika imenom Duxinus iz Splita koji je držao pečujski i bosanski kanonikat (str. 444-445). Protopografski podaci sadržani u knjizi mogu biti od osobite važnosti za hrvatske povjesničare koji se bave područjem današnje Slavonije, odnosno područjem srednjovjekovne baranjske, požeške i vukovske županije. Tako autor donosi biografiju kanonika Demetrija iz Motičine (str. 401), Martina iz Našica (str. 417), Demetrija, Ivana i Grgura iz Požege (str. 433-434), Stjepana iz Iloka (str. 460) i Ivana iz Vukovara (str. 463-464).

Iz ovog kratkog osvrt na studiju Tamása Fedeleša uočljivo je da se njezina vrijednost može sagledati na nekoliko razina. Prva je sadržajna i proizlazi iz činjenice da autor donosi obilje dosada nepoznatih podataka o pečujskim kanonicima, a druga je metodološka i proizlazi iz činjenice da autor koristi suvremena metodološka načela u proučavanju kolektivnih karakteristika svećenstva kao društvene grupe. Kako je ranije istaknuto, ova studija ima posebnu vrijednost za hrvatsku historiografiju, prije svega zbog brojnih podataka koji se izravno odnose na kanonike iz srednjovjekovne Slavonije, Dalmacije i Hrvatske te međurječja Save, Drave i Dunava. Upravo iz navedenih razloga ova knjiga predstavlja vrlo vrijedan doprinos istraživanjima srednjovjekovne ugarske crkvene povijesti, ali je istovremeno i poticajna znanstvena literatura za eventualna slična istraživanja kaptola i kanonika na srednjovjekovnim hrvatskim prostorima.

Marko Jerković

Mira Kolar, *Svilarstvo u Hrvatskoj od 18. stoljeća do 1945. godine, Dom i svijet / Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb 2007, str. 333*

„Dok se u našim krajevima nije pojavila svila, nije bilo ni vila“, započinje poetski svoju knjigu *Svilarstvo u Hrvatskoj od 18. stoljeća do 1945. godine* Mira Kolar. Knjiga ispravlja nepravdu nanесenu toj važnoj privrednoj grani u nas, s obzirom da su ostale europske zemlje u kojima je svilarstvo bilo prisutno svoje svilarstvo već obradile. Nakon uvodnog dijela knjiga razvoj svilarstva prati kronološkim tijekom na 333 stranice, podijeljeno u deset razdoblja, od početaka pod zaštitom bečkog dvora, sve do ulaska svilarstva u zonu sjećanja pedesetih godina prošlog stoljeća i ne osobito uspješnih pokušaja obnove u Konavlima 90tih godina.

Autorica upozorava da je svilarstvo predstavljalo jednu od značajnijih gospodarskih grana naših područja, od zadnje četvrtine 18. stoljeća pa sve do prve četvrtine 20. stoljeća. Svojevrsan je fenomen da se svila izvozila iz – Vojne krajine. Pomalo neočekivano, ni za jednu granu nije bilo tiskano toliko priručnika kao za svilarstvo i to na svim govornim jezicima i na dva pisma – latinici i ćirilici. Svilarstvo u Hrvatsku uvodi Marija Terezija i računa pri tom prije svega na Hrvatsko zagorje, gdje uzgoj nije bio prihvaćen, ali je prihvaćen u Slavoniji, gdje svila ulazi u narodnu nošnju i pridonosi da one budu najbogatije nošnje Europe. I pojedini topoinimi podsjećaju na važnost svilarstva u nas. Svilarstvo se kod nas javlja vrlo rano, već u 11. stoljeću na Rabu, a Benko Kotruljević dovodi svilu iz Napulja na područje Konavla. Tako je povijest svilarstva u nas, upozorava autorica, burna kao i ostala hrvatska povijest.

Nakon napomena o širenju svilarstva po Europi, knjiga govori o njegovim počecima

u nas za vrijeme Marije Terezije. Postupanje Marije Terezije u svilarstvu pokazuje da vojnu i civilnu Hrvatsku smatra jednom cjelinom. Proizvodnja svile pokrenuta je uz državnu pomoć a to je i prvi državni monopol na području uzgoja neke poljoprivredne kulture. Međutim, u 18. stoljeću kmetovi nisu spremni prihvatiti novu obvezu, tražila od njih to carica, crkva ili plemstvo, naročito ovakvu poljoprivrednu granu koja je zahtijevala posebnu brigu i velik trud. Manji otpor javio se kod krajišnika. Za svilarstvo su se zainteresirali Slavonci, po Relkoviću, zbog sklonosti gizdanju i pomodarstvu, pa u vrijeme cvata svilarstva svileni konac ulazi u narodne nošnje.

Za središte svilarke manufakture u Hrvatskoj predodređen je Varaždin. Prva predionica prirodne svile otvorena je 1784. godine. Od iduće godine svilarstvo postaje dobro razvijen posao, a dudovi se sade na močvarnom zemljištu, neobrađenim poljima, područjima uz cestu, pa svilarstvo na taj način djeluje na oblikovanje našeg pejzaža, o čemu nikad i ne razmišljamo. Ubrzo izlazi i prvi priručnik, na dva hrvatska narječja i na slovenskom.

Autorica prati razvoj manufakture svile, sadnju dudinjaka i podatke o proizvodnji svilenih buba i svile u Varaždinu, Križevcima, Koprivnici, Bjelovaru. Prati se državna i županijska politika prema svilarstvu te promjene koje nastaju dolaskom Francuza i utjecaj napoleonskih ratova.

Knjiga prati razvoj svilarstva i na susjednim područjima te djelovanja pojedinih vladara na razvoj ove grane. Autorica ističe velik utjecaj Židova na trgovinu i proizvodnju svile u Monarhiji. Kao jednu od prijelomnih godina ističe 1826. kada pravo otkupa, obrade i prerade svile dobiva bečki trgovac Hoffman, kojeg ističe kao zanimljivu osobnost. Hoffmanovo vrijeme (1827-1848) obilježeno je brigom za uspjeh svilarstva po selima. Nakon osnivanja Hrvatsko-slavonskog gospo-

darskog društva dolazi do izvjesne konkurencije između podružnica društva i Hoffmana, te knjiga detaljno prati djelovanje Društva na području svilarstva. Poslije 1848. interes za svilarstvo u Građanskoj Hrvatskoj pada, ali velik interes pokazuju krajiški časnici. Knjiga pomno prati sve što se o svilarstvu piše u *Gospodarskom listu*, razne priručnike, kataloge gospodarskih izložaba, ocrtavajući uspone i padove svilarstva, rasprave za i protiv ove gospodarske grane. Autorica osobitu pozornost pridaje razlozima slabog napredovanja svilarstva na pojedinom područjima. Polemizira o utjecaju bolesti svilca, političkim razlozima, ali i psihologiji puka i odnosu prema svili te pojavi japanske i kineske svile na europskom tržištu. Knjiga donosi i opis rada u svilani. Prati se i razvoj svilarstva u Dalmaciji.

Nakon revolucije 1848. društvene promjene uvjetuju smanjeni interes za svilu. U razdoblju 1848-1860. svilarstvo definitivno nestaje u Hrvatskom zagorju, no ni krajišnici više ne žele uzgajati svilu po dotadašnjim uvjetima. Opisano je djelovanje pojedinih pobornika svilarstva na njegovom razvoju, osobito Jurja Haulika, Imbre Ignjatijevića Tkalca, Jelisave Prasnički i Ferde Rusana.

Godine 1857. objavljen je pravilnik kojim se regulira uzgoj svile u Hrvatskoj, svojevrsan svilarski zakon sve do 1887, kojim je svilarstvo podređeno Carskom i kraljevskom namjesništvu, kasnije Zemaljskoj vladi, a provedba povjerena županijama. U ovom se razdoblju javlja čitava serija napisa o bolesti svilca koja je strahovito pogodila svilarstvo Italije i Francuske, a zahvatila je i čitavo naše područje. Autorica razmatra članak Frane Lovrića iz 1860. koji smatra ključnim u objašnjenju zašto je svilarstvo palo tako nisko te se suprotstavlja dosadašnjoj historiografiji koja cijeli problem sagledava kroz bolest dudova svilca, upozoravajući da slovenski i njemački činovnici u hrvatskom svilarstvu vide konkurenciju za svoje.

Iduće se poglavlje bavi razvojem svilarstva za bana Josipa Šokčevića. Autorica započinje analizu Šokčevićevom biografijom i analizom odnosa prema bečkom dvoru. Vrijeme reorganiziranja države u doba donošenja Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe trenutak je i promjene o odnosu Mađara prema svilarstvu i obnavljanja svilogojstva u Slavoniji i Srijemu, s obzirom da se Mađari za tri slavonske županije brinu kao za svoje. U historiografiji se smatra da je 1866. svilarstvo propalo zbog bolesti buba, ali autorica pokazuje da su uzroci mnogo složeniji, pa su se miješali uzgojni, robno-novčani, prometni i politički razlozi te je na području većeg dijela Hrvatske svilarstvo doista gotovo posve propalo. Prikazuje se i utjecaj osoba koje su bile tajnici Gospodarskog društva na poticanje svilarstva i drugih gospodarskih grana. Godina 1876. kraj je dotadašnjeg svilarstva kod nas. Za razdoblje između 1869. i 1882. autorica zaključuje da svilarstvo u Dalmaciji donekle napreduje, u Slavoniji se održava, a u Hrvatskoj polako propada. Autorica pokazuje da je svilarstvo dospjelo u domenu gospodarske povijesti čiji je razvoj ovisio o politici. Napominje da se može reći da je u svilarstvu sve krenulo na bolje dolaskom Dragutina Khuena Hédervarya za bana. Knjiga donosi osvrt na pravilnike, zakone, izvješća i statistike s područja svilarstva. Detaljne statistike postoje počevši od 1887. godine pa sve do I. svjetskog rata.

Ulazak Beszrédiyja, čija je obitelj kroz tri generacije razvila svilarstvo do savršenstva u južnoj Ugarskoj, prvo u Virovitičku i Požešku županiju, a 1894. i u cijelu Hrvatsku, pokrenuo je ponovo svilarstvo. Autorica ističe potrebu daljnjeg istraživanja, jer nedostaju podaci za svilarstvo u svim županijama i cijelom razdoblju te predlaže da se pokrene poseban projekt o svilarstvu.

Svilogojstvo je još 1907. opstojalo, ali mu se nije mogla proricati sretna budućnost. Najveći broj obitelji svilarstvom se bavio

1896. i 1897. godine. U razdoblju od 1882. do 1907. svilarstvo se prati po županijama, s vrlo preciznim statistikama o proizvedenoj svili, broju posađenih i propalih dudova te napisima koji se pojavljuju u svilarstvu. U razdoblju od 1908. do 1919. svilarstvo je u zakupu Hrvatske poljodjelske banke i Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, što donosi nove probleme. Godine 1908. osnovana je u Zagrebu i prva znanstvena institucija za svilogojstvo u nas, Bakološki opservatorij. Za vrijeme Prvog svjetskog rata zabranjuje se nošenje svilenih nošnji jer „ženski seljački svijet ... upravo ludo troši i rasipa“. No, na kraju ovog razdoblja u svilarstvu se pokušava naći posao za ratne invalide.

Od 1918. do 1945. svilarstvo se zadržalo uglavnom u kućnoj radinosti slavonskih seljanki. Hrvatska poljodjelska banka izvješćuje kako joj je svilarstvo pasivan posao kojeg se treba riješiti, pa to i čini 1933. godine. U to se vrijeme pojavljuju i tvornice umjetne svile u Zagrebu. Uvoznicima svilene tkanine iz Francuske, ali i proizvođačima umjetne svile odgovaralo je da se ugasi proizvodnja svile u Hrvatskoj. Svila je izgubila bitku s pamukom i umjetnom svilom.

Ilustracije u knjizi, na žalost, loše su kvalitete, a potpisi pod slikama nedovoljno ilustrativni.

Iako knjigu potpisuju dva izdavača, od kojih je jedan Hrvatski institut za povijest, ostaje dojam da knjizi nedostaje urednička ruka, s obzirom da ima ponavljanja, pa se jedan Rusanov citat može pronaći tri puta na desetak stranica. Bilo je potrebno i uskladiti pojedine dijelove knjige s obzirom na, primjerice biografske bilješke o spominjanim osobama.

I jedna zanimljivost. Pokušate li knjigu naći pod ekonomskom poviješću, nećete uspjeti. UDK klasifikacija svrstava ju pod oznaku 638 – uzgoj insekata i reptila. Ove napomene ne umanjuju činjenicu da je knjiga dragocjen izvor podataka i razmišljanja

svima koje zanima hrvatska gospodarska povijest novoga vijeka. Autorica kaže: "Ovaj rad nastao je kao igra ljubavi i poštovanja za sve one koji su u tako teškom poslu, u teškim vremenima, ustrajali u produžetku svilina života." I ovo je poštovanje vidljivo u cijelom tekstu, pa i onda kada je iskazano tek suhoparnim jezikom brojeva.

Vlatka Filipčić Maligec

Slaven Bertoša, *Rašpor i Rašporski kapetanat – povijesni pregled, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, Pazin 2005, 159 str.*

Rašpor se smjestio na strateškom mjestu na obroncima Ćićarije, odakle su se mogli kontrolirati putevi. Postojao je još u prapovijesti, a nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva napušten je. Mlečani su ga zvali „ključ čitave Istre“ (clavis totius Histriae). Utvrđeno selo kao tipični feudalni burg postaje za franjačke vladavine, oko godine 1000. Najraniji ga izvori u 13. stoljeću nazivaju: Raspurch, Rastpurch, Ratspurch, Rasburg itd. F. Mor-teani pogrešno je tvrdio da ga je sagradila Venecija, jer je postojao prije njenog dolaska u Istru. Rašpor je pripadao Akvilejskoj patrijaršiji, u čije su ime, kao gastaldi, njime upravljali Gorički grofovi. U izvorima se po prvi put javlja 1264. Tada se spominje i prvi gastald, Filip Rašporski. U 14. stoljeću Gorički grofovi su zbog nedostatka novca utvrde davali kao zajam, pa je tako Rašpor 1358. dospio u ruke žene Jurja Krbavskoga, no prethodno su se Gorički osigurali da Venecija ne preuzme utvrdu. Juraj se ipak ponudio kao plaćenik Venecije, ali Venecija je to odbila. Kad su Mlečani došli u Istru odmah su uvidjeli značaj Rašpora, pa su se njihove težnje pojačale nakon pada Pazinske knežije u ruke Habsburgovaca 1374. Rašpor je opet 1392. založen, ali ovaj put Ani Goričkoj kao miraz. Ona je Mlečane zamolila za zajam i

ponudila im kao osiguranje Rašpor. Godine 1394. sklopljen je ugovor prema kojem je Venecija dala 10.000 dukata Ani Goričkoj, a ona im je predala Rašpor. Mlečani su se obvezali da će po povratku novca vratiti utvrdu. Ana je već nakon godinu dana, vjerojatno pod utjecajem Habsburgovaca, pokušala vratiti utvrdu, ali je mletačka vješta diplomacija uspjela odgoditi taj čin na tri godine. Rašporski kapetan javlja 1396. da Gorički žele ustupiti utvrdu Veneciji na još neko vrijeme. Venecija je za to ponudila 15000 dukata. Kneginja je 1398. ponovo tražila zajam, pa joj ga je Venecija dala uz uvjet da do kraja života ne traži vraćanje utvrde.

Gorički i Tirolski grofovi Henrik i Ivan Majnhard pokrenuli su 1402. prodaju Rašpora Veneciji za 20000 dukata. Ugovor je sklopljen 5. rujna 1402. godine, a od novca je skinut dio koji je Venecija potraživala od kneginje Ane. Rašpor je od goričkog kapetana preuzeo rašporski kapetan Leonardo Donato. Među povjesničarima su postojale razlike oko datuma preuzimanja Rašpora, tako Fortunato Olmo smatra da je to 1403, Pietro Kandler navodi 1419, Carlo De Franceschi tvrdi da su ga dobili 1394. i od tada ga više nisu kupovali. Tek je Giovanni de Vergottini ustvrdio da je prodaja obavljena za 20000 dukata. Republika je 1394. odredila Rašpor za sjedište kapetanata. Prvi je kapetan bio Pietro Elmo. Venecija je odmah nakon preuzimanja utvrde shvatila njen značaj i započela fortifikacijske radove. Značaj Rašporu nije pao ni kada je Venecija 1421. dobila Buzet. Između 1420. i 1422. gospodštija je dobila urbar. Rašpor je tada imao kaštelana. Nakon još jednog poraza mletačke vojske pod G. Navagerom utvrda je potpuno srušena. Rat je završio mirom u Tridentu, pa je tako Rašpor pripao Veneciji i pod njom ostao sve do propasti republike 1797. godine. Prema izvješću rašporskog kapetana Girolama Cornera 1618. pod njegovom

su upravom bili kašteli Buzet, Roč, Hum i Draguć, sela Vrh i Sovinjak, te još jedanaest sela na Krasu. G. F. Tomasini u svojem djelu navodi da je utvrda srušena, ali da je imala velik značaj. Stanovništvo Rašporskog krasa zbog ratovanja i pljački bilo je oslobođeno poreza i davanja od strane republike. Tijekom 15. i 16. stoljeća rašporsko se područje naseljavalo hrvatskim stanovništvom iz Bosne i Dalmacije.

Najstariji podatak o opsegu Rašporske gospoštije nalazi se u potvrdi o zakupu kravskom grofu Jurju i ženi Elizabeti 1353., tada broji dvanaest sela. Na zahtjev Venecije sastavljen je popis sela 1394., a tu je naveden i broj selišta u pojedinim selima.

U izvješću rašporskog kapetana Giovannija Bondumiera iz 1643. navodi se da u selima živi oko 1000 stanovnika. Danilo Klen navodi podatak da je 1782. u rašporskim selima živjelo 250 obitelji. Stanovništvo je bilo hrvatsko, bavilo se stočarstvom, zemlju je obrađivalo samo dopunski, a iskorištavale su se i šumske površine.

Rašpor se 1434. spominje kao spaljen, zato tada Senat daje odredbu o njegovoj obnovi u iznosu od 800 dukata. Godine 1446. Senat je svim mletačkim rektorima u Istri uputio pismo da daju novčanu pomoć kako bi se platili vojnici u Rašporu. U postrojbama Rašporskog kapetana česti su bili i hrvatski plaćenici. U dokumentu koji su sastavili Geronimo Bragadin, Geronimo Lando i Daniele Morosini prilikom obilaska mletačkih posjeda u Istri, Venetu i Furlaniji vidi se da su Morlaci činili petinu stanovništva Istre, u Rašporu ih je pak bilo devedeset. Marc'Antonio Erizzo, rašporski kapetan od 1603. do 1606, u izvješću govori o novim doseljenicima, žali se da će ih morati vratiti odakle su došli, jer se ne uklapaju u mentalitet lokalnog stanovništva, a to će biti uzrokom da će Istra opet ostati neobrađena. Naselio je i Tadu Kučića u okolici Poreča, s obvezom da dovede još 20 obitelji, ali se

lokalno stanovništvo pobunilo protiv novih doseljenika.

Rašporski kapetan Pietro Bondumier je 1609. poslao Senatu izvješće o lošem stanju u Bužeštini i u cijeloj Mletačkoj Istri, a takvo je loše stanje bilo izazvano groznicom i tifusom, od kojih je puno ljudi umrlo. Rašporski kapetan Francesco De Priuli zatražio je 1612. pomoć od Senata za uzdržavanje crne vojske u Rašporskom kapetanatu, jer su bili izloženi napadima Kraljevaca, Austrijske vojske i uskoka. Bernardo Tiepolo koji je bio rašporski kapetan u vrijeme Uskočkog rata (1615-1618), napisao je tri izvješća, a tada je obnašao i funkciju zamjenika generalnog zapovjednika vojske u Istri. Venecija je 1617. na strateškim mjestima, pogotovo uz obalu, rasporedila vojsku. Andrea Contarini u svom izvješću 1623. Senatu piše da je hranu u Istri bilo teško nabaviti, a i da je bila dvostruko skuplja od one u Veneciji. Do kraja godine stanje se ipak popravilo. Bunio se i za nedostatak biškota koji je trebao doći iz Venecije. U Contarinijevu opisu iz 1625. stoji da Istru ne posjećuju stranci jer nije tranzitno područje, a navodi da u njoj nema ničeg što bi privuklo ljude. Zuanne Renier, rašporski kapetan, radio je reviziju oružja i došao do zaključka da je stanje loše, a oružje je bilo neuporabivo. Kapetan Basadonna radio je pokuse s vodom iz lokvi i ustanovio njenu prljavštinu, te je naveo kao uzrok obolijevanja od kuge. Navodi da su izvori bili zajednički svim stanovnicima. U izvješću Angela Giustiniana stoji da je sjedište u Buzetu, dok je Rašpor tada bio brdo u ruševinama.

Važno je bilo i pitanje diferencija, spornih parcela duž mletačko-austrijske granice. Tu su se javljali sukobi oko šuma. Sporne granice bile su oko Roča, Lupoglava, Semića i Lanišća, Draguća i Pazinske knežije. Povjerenik za granična pitanja Ca' da Pesaro 1588. poslao je Senatu izvješće da su prilike na granici na Bužeštini najteže, tu su sukobi trajali od 1471. do 1503., kada su postavljene

granične oznake. Velike je posljedice ostavio spor oko pašnjaka na planini Dober dol od 1563. do 1574., a riješen je kada su skinute krive oznake na štetu Mletačke Republike.

Juraj Furlanić bio je posljednji rašporski valput, sastavio je priručnik za valpute: zbirku o službi kapetana – valputa rašporskih sela. On je na toj dužnosti naslijedio oca, iako je služba bila besplatna dužd mu je dodijelio plaću i čin pukovnika. Nakon propasti Mletačke Republike proglašen je prisjednikom civilnog i kaznenog suda u Buzetu. Godine 1800. funkcija valputa je ukinuta. Kad je Istra 1807. došla pod Kraljevinu Italiju, Furlanić je proglašen sucem u buzetskom kraju, no zbog starosti on je to odbio. Umro je 1817. Napisao je rukopis o Buzetu i Bužeštini. Valput je ubirao desetinu u rašporskim selima i pazio na pospremanje u skladište. Klen pretpostavlja da je ubiranje daća bila glavna valputova zadaća, to se vidi jer je dolazio čuvati red tijekom sajma koji se održavao u Lanišću, a ta mu je dužnost obuhvaćala i sudske kompetencije. Prema Furlanićevoj kronici valputova se djelatnost odvijala dva put godišnje: za desetinu janjaca na dan Svetog Jurja i za desetinu vina i žita na dan Svetog Mihovila. Venecija nakon dobitka Rašporske gospoštije nije postupila uobičajeno i dala ju u feud, već ju je podvrgnula svojim upravnim organima. Senat je preko kapetana upravljao područjem. Seljaci su postali villici *communis venetarium*, a sve je to bilo prouzročeno položajem. Naselja na Krasu imala su status sela (*ville*), a naselje kao cjelina činilo je općinu (*communis ville*). Urbar spominje i župana kojega je birao zbor seljaka sela, nazivao se i *gastaldom* i bio oslobođen nekih daća. Davanja su bila naturalna, novčana i mješovita. Postojala je i rabota, tj. fizički rad, radovi koje su seljaci trebali napraviti na rašporskom kaštelu vlastitom snagom ili uz uporabu stoke, bili su to javni radovi. Od novčanih jedinica spo-

minju se marka, libra i soldi, od kojih su prve dvije bile samo računске jedinice.

Rašpor i Rašporski kapetanat odigrali su važnu ulogu u istarskoj kompleksnoj i slojevitoj povijesti, stoga je ova knjiga od iznimne vrijednosti pri proučavanju prošlosti Istre.

Marko Jelenić

S. M. Marčec, S. Bertoša, P. Strčić,
Bratovštinska knjiga Sv. Antuna Padovanskog iz Krasa, (Dobrinjština, o. Krk), (1666.-1669.), 1742.-1808., sv. 2, „Talijanski rukopis“, Kras – Krk 2007.

Bratovštinska knjiga sv. Antuna Padovanskog iz Krasa objavljena je u dva sveska. Prvi svezak izdan je 2004. godine i sastoji se od pet cjelina: „Prilog povijesti Krasa i Katoličke crkve u njemu“, „Transliteracija“, „Izvornik“, „Bilješka o priređivačima knjige“, i, na kraju, „Popis darivatelja“. Autori su Snježana Marija Marčec, Marta Jašo i Petar Strčić. Važno je napomenuti da se u prvom svesku nalazi glagoljski rukopis i opsežna uvodna studija.

U drugom svesku Bratovštinske knjige sv. Antuna Padovanskog iz Krasa, koji je izašao 2007, objavljen je preostali dio rukopisne knjige, i to dijelovi na talijanskom jeziku, s prijevodima na hrvatski. Priređivači drugog sveska su Snježana Marija Marčec, Slaven Bertoša i Petar Strčić. Knjiga je podijeljena na četiri dijela: predgovor, transliteraciju (najprije je dan prijepis izvornika u originalu na talijanskom jeziku s prijevodom na hrvatski po cjelinama kako se nalazi i u izvorniku), fotokopiju izvornika i bilješku o priređivačima izdanja, koje je ažurirala Sanja Holjevac.

Akademik Petar Strčić je rukopis na talijanskom jeziku prepisao iz originala i transliterirao na standardni jezik još šezdesetih godina, zatim je Snježana Marija Marčec u osamdesetima popravljala taj rukopis, ali je

preminula i nije ga uspjela dovršiti. Godine 2005. u transliteraciji su pomogli Maja Polić i Darinko Munić, dok je konačan prijepis, transliteraciju i prijevod iz originala napravio Slaven Bertoša.

Bratovštinski rukopis su pisali svećenici u razdoblju od 1666. do 1669. i od 1742. do 1808. godine To je svojevrsan dnevnik Bratovštine, u kojemu su se bilježili svi podaci relevantni za njeno gospodarstvo. Vjerno se oslikavaju običaji i način života ondašnjih stanovnika otoka Krka i pokazuje koji su običaji bili prisutni, koja se hrana jela i koliko se cijenila. Iz rukopisa se vidi koliko se naplaćivao i cijenio rad u navedenu razdoblju. Vrlo su zanimljivi i zapisnici o nekretninama, npr.: „Kao današnji gastald ove bratovštine Sv. Antuna iz sela Krasa, ovdje nazočan u njezino ime kupuje i stječe zemljište, koje je dijelom oranica, a dijelom vinograd, a graniči s Dobrinjem u kontradi na Krasi zvanog Baričkovica, uz obvezu davanja devetine bratovštini Sv. Jurja, a u ostalom je neopterećen [hipotekom] i slobodna za [korištenje]...“. Ovaj izvod i drugi tekstovi daju uvide i u ondašnju pravnu praksu.

Bitna je i činjenica da su u tekstovima navedena mnoga prezimena, imena i toponimi s područja Krasa i ostale Dobrinjštine, što je pravo vrelo podataka za genealoge. U rukopisu se nalazi i mnogo drugih zapisa iz raznih segmenata života koji čitatelju daju cjelokupan uvid u običaje, povijest i način života stanovnika kraja gdje je zapisan, a dijelom i cijeloga otoka Krka.

Nina Spicijarić

Snježana Grković-Janović (prir.),
Lujzin dnevnik. Dnevnički zapisi Lujze Janović-Wagner iz Drugoga svjetskog rata, Srednja Europa, Zagreb 2008, 236 str., ilustr.

Lujza Janović-Wagner (Zagreb, 15. siječnja 1907 – Zagreb, 17. veljače 1945) nije nepoznata osoba u hrvatskom javnom životu u razdoblju Kraljevine Jugoslavije i u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Štoviše, radi se o istaknutoj socijalno-zdravstvenoj djelatnici, koja je – nakon što je diplomirala Public Health Nursing (sestrinstvo u narodnom zdravlju) kao Rockefellerova stipendistica na New Haven University i dodatno na University of Toronto – u Zagrebu osnovala prvu ustanovu za sestrišnu zdravstvenu patronažu i socijalni rad s obiteljima: Središte sestara pomoćnica, pod pokroviteljstvom, među ostalim, Zdravstvene sekcije Lige naroda u Ženevi i Rockefellerove fondacije. Neko je vrijeme predsjedala Jugoslavenkom društvu sestara, a zatim je deset godina bila predsjednica hrvatske sestrišne sekcije. Desetak je godina uređivala stručni časopis *Sestriška riječ* i u njemu objavljivala mnogobrojne priloge. Udajom 1940. odlazi iz Zagreba u Dalmaciju, u Split i na Brač, gdje živi godinu prije i u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Lujza Janović-Wagner umrla je potkraj Drugoga svjetskog rata od pjegavog tifusa u Zagrebu, gdje je i sahranjena.

Dnevničke zabilješke su svojstven i najčešće zanimljiv način prikaza vremena, događaja i ljudi. Postoji veći broj objavljenih dnevničkih zabilješki o Hrvatskoj, odnosno pojedinim hrvatskim krajevima i osobama iz razdoblja Drugoga svjetskog rata.

Knjiga *Lujzin dnevnik. Dnevnički zapisi Lujze Janović-Wagner iz Drugoga svjetskog rata*, podijeljena u poglavlja: “O Lujzi” (str. 6-11), “O Dnevniku” (str. 12-21), “Dnevnik” (str. 23-141), “Epilog” (str. 143-160), “Prilozi” (str. 161-185), obrađuje stanje u Dalma-

ciji, ponajprije u Splitu i na Braču u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Dakle, dnevničke zabilješke su o vremenu koje je u javnosti i historiografiji različito i nesustavno prikazano, te najčešće ispolitizirano, radilo se o talijanskoj i njemačkoj okupaciji Dalmacije tijekom Drugoga svjetskog rata ili, pak, o partizanima odnosno narodno-oslobodilačkom pokretu.

Lujza Janović-Wagner započela je pisati dnevnik u Splitu početkom Drugoga svjetskog rata, u vrijeme uspostave talijanske vlasti 1941. godine, te zabilješke vodi s manjim prekidima i na Braču tijekom življenja i ratnih iskušenja u Sumartinu, gdje preseljava s obitelji, te zatim i u Zagrebu gdje odlazi potkraj 1944, a dnevnik završava uoči Božića 1944. godine, kratko prije svoje prerane i tragične smrti.

Lujzin dnevnik vrijedan je i zanimljiv povijesni izvor, koji u mnogočemu popunjava važne nepoznanice iz povijesti Splita i Brača u vrijeme Drugoga svjetskog rata, ali u prvom redu ljudi, i domaćih i stranaca, koji se u zabilješkama spominju, njihovih različitih karaktera i sudbina. Lujza Janović-Wagner, humanistički usmjerena i obrazovana, događaje, osobe i sve probleme koje prikazuje, razmatra i ocjenjuje odmjereno i nepristrano.

Priređivačica dnevničkih zapisa Lujze Janović-Wagner, Lujzina kćerka Snježana Grković-Janović potrudila se u predgovoru i bilješkama donijeti sve važne obavijesti i objašnjenja nezaobilazna u razumijevanju onoga o čemu dnevničke zabilješke govore.

Knjiga *Lujzin dnevnik* svojevrsna je dopuna arhivskome gradivu i historiografskim radovima u poznavanju stanja tijekom Drugoga svjetskog rata u Dalmaciji, u Splitu i na Braču, te vrijedan prilog o brojnim događajima i osobama koje se spominju u tim zabilješkama. Lujzin dnevnik mnogobrojne podatke iznosi pregledno, a kako je u izričaju i u ocjenama brojnih pitanja koje donosi

izrazito nedvosmislen i jasan, razumljiv je ne samo povjesničarima i istraživačima srodnih struka, nego i širem krugu čitatelja koje zanima naslovljeno vrijeme.

Vladimir Geiger

Francesco Privitera, *Jugoslavia, Milano, Edizioni Unicopli, 2007 (Storia d'Europa nel XX secolo, 7), str. 223*

Knjiga pripada seriji koja ima cilj ponuditi kratke sinteze nacionalnih povijesti cijele Europe, od Norveške do Grčke. U skladu s nedavnom reformom sveučilišnih studija, svi su se najvažniji talijanski nakladnici pobrinuli pripremiti knjige takvog tipa, prikladne da budu sveučilišni udžbenici. Već i taj aspekt razlikuje ovu knjigu od drugih sinteza jugoslavenske povijesti koje postoje u talijanskoj historiografiji. S jedne strane, knjiga ima ograničen broj stranica. S druge strane, nije ni neko džepno izdanje niti neka političko-institucionalna rekonstrukcija same socijalističke Jugoslavije, poput najpoznatijih takvih izdanja na talijanskome jeziku kao što su knjige: Stefano Bianchini, *La questione jugoslava*, Firenze, Giunti, 1999 (drugo prošireno izdanje); Jože Pirjevec, *Il giorno di S. Vito. Jugoslavia 1918-1992: storia di una tragedia*, Torino, Nuova Eri, 1993; Josip Krulić, *Storia della Jugoslavia: dal 1945 ai giorni nostri*, Milano, Bompiani, 1999. S obzirom na naslov na prvoj stranici – koji je zasigurno nametnuo nakladnik, tj. ovisno o seriji kojoj pripada – knjiga bez sumnje predstavlja nešto više.

Vrijednost se djela sastoji u tomu da je autor izabrao jedno precizno analitičko gledište, tj. ponudio je jasnu interpretaciju povijesti. U uvodu autor ističe da «je cilj djela rekonstruirati evoluciju jugoslavenske ideje u njenim trima najvažnijim izrazima: monarhističkom, komunističkom i nacionalističkom» (str. 9). Gledište koje je autor izabrao

vezano je, dakle, s “jugoslavenskom idejom” i njezinim povijesnim ostvarenjima.

Prošlo je već mnogo godina otkada smo se naviknuli na historiografske rekonstrukcije povjesničara, kao i novinara, političkih komentatora, književnika i sociologa, koji u središte analize stavljaju fenomen nacionalizma. Jugoslavistički su projekti i njihovi povijesni eksperimenti često bili opisivani kao dostojni poštivanja i kao fascinirajući “snovi”, ali i kao “iluzije”; to se preobrazilo u naracije koje su slijed kriza, nezavršenih reformi te političkih i ekonomskih neuspjeha.

Privitera se nastoji energično suprotstaviti svakom obliku teleologije prilagođene jugoslavenskoj povijesti. Ne može se ne cijeniti takva težnja koja je, na teorijskom planu, historiografski bez prigovora i koja se mora, s obzirom na specifičan južnoslavenski slučaj, nužno nanovo koristiti. Pitanje koje Privitera postavlja nije samo “što je bilo pogrešno?”, nego i “što se radilo?”; a to znači: kada, kako i – neizbježno – do koje mjere. Granice i teškoće raznih jugoslavističkih projekata ne mogu potamniti njihove sadržaje i sve njihove posljedice u povijesnom smislu. Jugoslavizmi su realitet stariji od prve Jugoslavije, a mogli bi se, poslije više od jednog državnog utjelovljenja, ponovo pojaviti u budućnosti, možda u “sve-europskom ključu” (str. 9).

Ova prva razmatranja u vezi s pristupom objašnjavaju i opravdavaju vremenski luk koji je autor izabrao, koji počinje – ako izuzmemo poglavlje od samo dvije stranice o «slavenskoj kolonizaciji Ilirije» – od 19. stoljeća. Kao što je poznato, tamo se nalaze moderni korijeni ilirističko-jugoslavističkih projekata, prije svega u slovenskim i hrvatskim regijama. No, postoji jedna napetost koja se provlači kroz cijelo djelo – odnos između jugoslavenske “ideje” i njezina “ostvarenja”. Izgleda kao da se knjiga želi kretati između intelektualne povijesti i povijesti političke misli s jedne strane, te institucionalne, diplomatske i povijesti političkih strana-

ka s druge. Sigurno nije jednostavan pothvat izvijestiti na malo stranica o objema stranama «jugoslavenskih iskustva». Čini mi se da ona druga strana preteže, a prva poglavlja to jasno pokazuju. Do petog poglavlja knjiga se muči da započne, osobito kada se opisuje povijest, suštinski političko-institucionalna povijest «južnih Slavena na osmanskom području» (4. pogl.). Riječ je očigledno o vrlo korisnim obavijestima koje pomažu da se razumije povijest 20. stoljeća. No autor je mogao uložiti veći trud da se prva poglavlja knjige sintetiziraju i prije svega da ih se stavi u vezu s općom naravi djela.

S poglavljem o monarhističkoj Jugoslaviji ulazi se u srž djela. Autor daje umjerenu fresku prvih dvadeset godina povijesti južnih Slavena u zajedničkoj državi, pokazujući sve njene unutarnje napetosti, neriješene čvorove, vatrene polemike i nasilja koja su uzrokovale (isto je napravljeno za najveće poglavlje, ono o socijalističkoj Jugoslaviji). Prema tome, nije riječ o nekom naivno “jugonostalgičarskom”, niti akritično “projugoslavenskom” djelu, kako bi neka mjesta u tekstu mogla ukazivati, osobito u očima kakva jugoskeptičara. Riječ je jednostavno o djelu koje načelno nije protivno “jugoslavenskoj ideji”. Umjesto da ukloni to povijesno pitanje samo zato jer postoji post-svijest njegovog svršetka, umjesto da zagovaratelj jugoslavističkih projekata optuži zbog njihove naivnosti, autor razmatra i protivnike i pobornike ideje državnoga jugoslavenskog suživota. Samo na taj način mogao je prijeći na analizu konkretnih povijesnih pregovora oko te ideje, što bi svakako moralo interesirati povjesničara.

Plan istraživanja sažet je u uvodu knjige: «Iako su bila prisutna oba [politička pojma unitarizam/integracionizam i separatizam/nacionalizam], već od početka povijesti ispričane u ovoj knjizi, jugoslavenska ili jugoslavistička ideja je odmah težila pretegnuti u odnosu na separatističku tijekom skoro ci-

jelog 20. stoljeća. Povijesne prilike i politička kultura vodećih južnoslavenskih slojeva težili su nuditi pozitivan kontekst za izražavanje unitarističko-jugoslavističke volje. Pitanje nije bilo da li biti zajedno, nego kako biti zajedno.» (str. 9) Ako bi početak ovog citata mogao navesti na mišljenje da autor teži pretjerano enfatizirati povijesnu afirmaciju jugoslavenske «ideje», nastavak razjašnjava i konkretizira razmišljanje: činjenica jest da tijekom skoro cijelog 20. stoljeća postoje dvije jugoslavenske države. Privitea u knjizi nimalo ne skriva vanjske utjecaje niti dugačak niz unutarnjih poteškoća. Suočava se i s političko-ideološkom dimenzijom i s ekonomskom, dodajući neke napomene o kulturnoj; opisuju se neuspjesi, kao i uspjesi te razni projekti koji su uvijek prekasno došli, ali koji bi mogli ponuditi naknadne alternativne razvitke za neke procese: Sporazum Cvetković-Maček 1939. godine u prvoj Jugoslaviji, s jednim rješenjem konfederativnog tipa, i, na kraju druge Jugoslavije, stavljanje u pokret tranzicije prema postkomunizmu. Čini mi se važno u vezi s tim zadnjim da autor posvećuje, usprkos malom broju stranica, neki prostor i za fazu raspadanja socijalističke Jugoslavije, tj. vrijeme prije izbijanja rata. Faze su različite i treba uočavati tu razliku: prva nije trebala nužno dovesti do druge, koja je bila proizvod određenih političkih odluka.

Rekli smo da je autorova interpretativna perspektiva nadahnjujuća; ali treba napomenuti da predstavlja i neke problematične aspekte. Knjiga je strukturirana tako da se izmjenjuje jedno poglavlje posvećeno «unitarističkom iskustvu Jugoslavije» i jedno posvećeno «jugoslavenskom separatističkom iskustvu»: u drugom slučaju izgleda malo uzak “jugoslavenski” okvir (možda bi pomoglo da se koristila množina).

Uopće gledano, pokušaj da se ponudi “kritička” sinteza povijesti o kojoj je riječ, treba se sigurno cijeniti te bih upravo zato bio sretan da je autor inzistirao više u tom

smjeru. Međutim, čini se da je razmišljanje katkad ugušeno od neke tradicionalne političko-institucionalne povijesti ovih zemalja. Možda bi pomogao zadnji važan zbornik koji je uredio Dejan Djokić (*Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992*, Hurst, London 2003), a nema ga u selektivnoj bibliografiji. Ipak, vjerojatnije treba jednostavno čekati drugu knjigu, u nekoj drugoj seriji, koja bi autoru dala više slobode.

Stefano Petrungraro

***Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*, ur. Sorin Antohi, Balázs Trencsényi, Péter Apor, CEU Press, Budapest – New York [2007], str. 488**

Vjerojatno nijedno područje znanosti i umjetnosti ne odražava političko stanje u zemlji ni opće stanje u društvu bolje nego što je to slučaj s historiografijom. Ta gruba istina povjesničarima svakako nije ugodna, no njezino odbijanje uistinu neće situaciju učiniti boljom. Previše je nejasna granica između historije i politike, previše je tanka crta između historiografskih ideja i političkih stavova. Ipak, teorija historije, metodologija i povijest historiografije još se uvijek nalaze na margini sveučilišnih studija povijesti, a i interesa povjesničara, što dublju refleksiju nad mjestom i ulogom historiografije čini otežanom, ne samo u Hrvatskoj.

Prošle je godine, 2007, u izdanju CEU Pressa tiskan vrlo značajan zbornik *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe* koji su uredili Sorin Antohi, Balázs Trencsényi i Péter Apor. Knjiga je rezultat projekta koji je Sorin Antohi, sadašnji direktor Instituta za interkulturne studije Orbis Tertius u Bukureštu, pokrenuo krajem 1990-ih, dok je predavao na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti (Central European University, CEU).

Kako u uvodu iznosi sâm Antohi, ideja komparativnih istraživanja historiografije javila se tada kao nadopuna jezgri aktivnosti koje su se odvijale na Povijesnom odsjeku CEU, prvenstveno samog poslijediplomskog studija. Antohijevi su prvi suradnici bili mladi povjesničari koji su se obrazovali na Srednjoeuropskom sveučilištu, no uskoro je krug suradnika proširen. Prvotni plan da se analizom obuhvate historiografije svih postkomunističkih zemalja ipak se s vremenom pokazao previše ambicioznim. Tako je za prvu etapu istraživanja odabrano šest država: Bugarska, Češka, Mađarska, Poljska, Rumunjska i Slovačka, dok su zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza i Jugoslavije ostavljene za posebna istraživanja. Rad na projektu trajao je nekoliko godina, a sadržavao je, osim samih istraživanja, i žive rasprave koje su – kako se nada Antohi – omogućile interaktivnu komparaciju. Na više etapa provedbe projekta sudionici su ispunjavali detaljne upitnike u cilju postizanja što bolje kompatibilnosti i komplementarnosti. Međusobno su razmjenjivali primjedbe i komentare, kritike i zapažanja, te najnovije bibliografije. Projekt je financirao CEU Research Board.

U knjizi se dosljedno koristi termin Istočna Europa, što s obzirom na zemlje uključene u analizu može djelovati zbunjujuće. Sorin Antohi u bilješci svome uvodu objašnjava dilemu u kojoj su se našli urednici i autori, te kaže kako se pojam „Istočna Europa“ koristi ovdje u smislu „regije ranije poznate kao Istočna Europa“. Radi se o prostoru koji se može podijeliti na Srednju, Srednjoistočnu i Istočnu Europu u užem smislu (što podrazumijeva zemlje bivšeg SSSR-a). Budući da zemlje uključene u analizu ulaze u prve dvije pod-regije, urednička se ekipa odlučila za manje precizan, širi pojam koji smatraju više prepoznatljivim. U tom se smislu ovo istraživanje nadovezuje na poznatu analizu „Historiografija zemalja Istočne Europe“ objavljenu u *American Historical Review*

1992. godine. Potonja je pokrivala slično područje (pri čemu je Čehoslovačka tretirana skupno u jednom tekstu), a bila je bogatija za tekst o jugoslavenskoj historiografiji iz pera Ive Banca. Prije nekoliko godina pak, u Münsteru je objavljen zbornik *(Re)writing History: Historiography in Southeast Europe after Socialism* koji je uredio Ulf Brunnbauer, a bio je rezultat projekta pod vodstvom Karla Kasera na Sveučilištu u Grazu. U tome se zborniku osim o Bugarskoj i Rumunjskoj našli tekstovi o Albaniji i zemljama bivše Jugoslavije (o hrvatskoj je historiografiji pisao Neven Budak), pa je on na taj način komplementaran budimpeštanskom zborniku *Narratives Unbound*.

Kako su sve zemlje o kojima se u knjizi govori nove i najnovije članice Europske Unije, razumljivo je kako one teže zauzeti ravnopravno mjesto u europskoj historiografiji i prevladati „postkolonijalnu paradigmu“ i stalno „bivanje između“ Istoka i Zapada. Kako Sorin Antohi deklarira u svome uvodu, ovo je knjiga kojom se želi olakšati njihov ulaz u „globalni historiografski kanon“. Ovo uklapanje ne može se ipak ostvariti samo površnim prihvaćanjem kategorija i pojmova Zapada, jer se na taj način ove zemlje mogu naći jedino u bilješkama zapadnoeuropske velike pripovijesti. Urednik knjige deklarira posve suprotan pristup temeljen na privrženosti razlikama i posebnostima, te nastojanju da se upravo one nastoje objasniti samima sebi dok se objašnjavaju i drugima. Svi autori studija, kao i urednici, potječu iz regije, a to su: Balázs Trencsényi i Péter Apor za Mađarsku, Maciej Górny za Poljsku, Pavel Kolář i Michal Kopeček za Češku, Zora Havličková za Slovačku, Cristina Petrescu i Dragoș Petrescu za Rumunjsku, te Ivan Elenkov i Daniela Koleva za Bugarsku. Kratke biografije sudionika projekta na kraju knjige otkrivaju kako se radi o uglavnom o stručnjacima za povijest historiografije, historije ideja te povijesnu antropologiju i in-

telektualnu povijest, što su uglavnom bliska i komplementarna područja. Većina njih pripadnici su mlađe i/ili srednje generacije historičara što je omogućilo da se entuzijazam i generacijski dinamizam u pristupu odrazi na kritički pristup i suočavanje s nedavnom poviješću historijskih istraživanja.

Pored razlika i posebnosti razvoja pojedinih historiografija pažnju privlače sličnosti i regionalne posebnosti. Kao primjer sličnosti svakako valja navesti okoštalost institucionalnih struktura i njihovu nespремnost za prihvaćanje metodoloških inovacija, koje u svim slučajevima ovise o inicijativama i naporima pojedinaca koji svoja istraživanja vode na marginama glavne historiografske struje, a često njoj usprkos. Znakovita je također sličnost tendencija da se nakon propasti komunizma historiografija vrati na međuratne pozicije, vrlo često obilježene konzervativnim nacionalističkim nabojem.

Kao što Sorin Antohi naglašava već u uvodu, vrlo važno obilježje historijske znanosti u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi, prisutno u manjoj ili većoj mjeri u svim historiografijama kojih se knjiga tiče (o čemu se čitatelj može uvjeriti iz studija koja slijede) jest odbijanje većeg dijela „pravih“ povjesničara da posvete ponešto pozornosti teoriji i metodologiji povijesne znanosti. „Pravi“ povjesničari takve irelevantne misaone vježbe prepuštaju filozofima, teoretičarima književnosti i drugim znanstvenicima sklonima spekulacijama te vrste. Ni tijekom sveučilišnih studija povijesti ne pridaje se teoriji i metodologiji previše pozornosti. Lišene teorijskog temelja, rasprave o povijesti u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi svedene su na nastojanje da se definira „povijesna istina“ i mitološko – kako to zove Antohi – vjerovanje u ekstenzivna arhivska istraživanja kao sredstvo za otkrivanje dugopotiskivane historije, kao konačnu, čistu i od ideologije slobodnu (skoro) metafizičku Istinu. Na taj način stvorena obvezujuća povijesna naracija

trebala bi zamijeniti onu tradicionalnu (koju su stvorili romantičarski nastrojeni povjesničari 19. stoljeća i desničarski konzervativci međuratnog razdoblja) i onu koju je namestala komunistička partija.

Dva su se područja u gotovo svim zemljama o kojima se govori u knjizi posebno istaknula kao točke užarenih javnih rasprava o i oko povijesne znanosti, a to su školski udžbenici i otvoreni pristup interpretacijama o najnovijoj povijesti. Primjeri Rumunjske, ali i Slovačke, jasno pokazuju koliko je pitanje udžbenika i nastave povijesti simptomatično za definiranje stanja u historiografiji uopće. U rumunjskom slučaju rudimentarni marksističko-lenjinističko-staljinistički materijalizam razdoblja neposredno nakon Drugoga svjetskog rata kasnije je uključivanjem nacionalnih, a najčešće ekstremno nacionalističkih elemenata međuratne historiografije mutirao u hibridni nacional-komunizam. Nakon 1989., kako se i moglo očekivati, prvi korak je bio povratak na pretkomunističke udžbenike koji su trebali sadržavati „objektivnu“ „nacionalnu“ „istinu“ te su – nakon nekoliko mjeseci tijekom kojih su u upotrebi bili udžbenici iz socijalističkog razdoblja očišćeni od najvulgarnijih obilježja poput portreta partijskih vođa – pretiskani međuratni udžbenici. S vremenom, sa snažnim su se osporavanjem suočili alternativni udžbenici. Generacije odrasle prije reformi 1940-tih, one koje su bile podvrgnute „pranju mozga“ pod komunističkim režimom udružile su se u tome sa zagovornicima postkomunističke demokracije. Najveća ironija je u tome što su protivljenje izazivali u najvećoj mjeri upravo udžbenici povijesti, jer je golemom dijelu javnosti neprihvatljivo bilo poučavanje – prvenstveno nacionalne – povijesti iz više različitih knjiga. Zanimljivo da toliko negodovanje nisu izazivali alternativni udžbenici iz prirodnih znanosti, kao da je lakše prihvatiti različito poučavanje zakonitosti prirode nego „nacionalne povijesne

istine“. Ovdje je, kao i na mnogim drugim mjestima, uočljiva uistinu napadna sličnost sa stanjem u hrvatskoj historiografiji, da spomenem samo inzistiranje na „povijesnoj istini“, „izvornim povijesnim činjenicama“ i „autentičnoj hrvatskoj povijesnoj istini“ u intervjuu tadašnjeg ravnatelja Hrvatskoga instituta za povijest Milana Kruheka tjedniku *Fokus* objavljenom u broju od 7. listopada 2005. godine.

Istraživanje najnovije povijesti, one nakon 1945, pa i one nakon 1989. godine, također predstavlja vrlo osjetljivo područje za što je najbolji primjer slučaj poljskog Instituta nacionalne memorije. U javnosti je najnovija povijest povezana s političkim konotacijama i/ili potrebom za nekom vrstom retroaktivne pravde u rasponu od *damnatio memoriae* do denacionalizacije, pravne rehabilitacije i financijske kompenzacije, te s trenutnim političkim sučeljavanjima (u kojima lustracija postaje metoda a ucjena – uobičajena praksa). U takvoj situaciji prostor za istraživanja na polju najnovije povijesti potaknuta znanstvenom znatiželjom postaje skučen, a povjesničari koji se time bave moraju se stalno boriti za svoj znanstveni legitimitet. Rasprave koje se o tome vode najbolje pokazuju poteškoće s kojima se susreću povjesničari, ali i društva u cjelini, u suočavanju s osjetljivim temama. Pokazuju koliko je teško odvojiti povijesnu znanost od politike i pritiska društvenih očekivanja. Koliko stanje u historiografijama zemalja predstavljenih u ovom zborniku podsjeća na stanje u Hrvatskoj, neka svatko prosudi sam.

Kao što je to slučaj sa zbornicima koji sadrže priloge i studije iz pera više autora, ni ovdje nije bilo moguće izbjeći određene manje nedosljednosti u pristupu. Neki tekstovi, poput onih o Slovačkoj i Bugarskoj, dosta pozornosti posvećuju razvoju nacionalnih historiografija od njihovih početaka do najnovijih vremena, s posebnim naglaskom na komunističko razdoblje. Druge studije

razvoj nacionalne historiografije prikazuju samo u kraćem pregledu, kao što je to slučaj s priložima o mađarskoj, poljskoj i češkoj historiografiji. Budući da su sve studije približno istog opsega, to označava da je u tim slučajevima više prostora posvećeno razvoju historiografije nakon 1989. godine, pri čemu se dosta pažnje poklanja institucionalnom razvoju (primjerice u Poljskoj), te se analizira razvoj povijesnih istraživanja prema razdobljima na koje se odnose (primjerice studije o Češkoj i Mađarskoj). Bez obzira na te razlike, knjiga daje vrlo koherentan prikaz razvoja historijske znanosti u svih šest zemalja Srednje i Jugoistočne Europe.

Iako su se, zbog ipak dosta ograničenog prostora i u strahu od moguće konfuzije urednici odlučili ne uključivati u knjigu opći indeks ni opću bibliografiju, svaki pojedini prilog ima zasebne bilješke na kraju i zasebnu opsežnu bibliografiju koja daje čvrst temelj za daljnja istraživanja. Zbog svojih neupitnih kvaliteta zbornik *Narratives Unbound* može poslužiti kao element u izgradnji sveobuhvatne priče o razvoju povijesne znanosti na globalnoj/svjetskoj razini. Također, svakako može poslužiti kao primjer za slične studije u drugim područjima te kao nastavna literatura za studente povijesti u zemljama regije i bilo gdje drugdje.

Magdalena Najbar-Agičić

Paul Johnson, *Moderna vremena. Povijest svijeta od 1920-ih do 2000,* preveo Zlatan Mrakužić, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2007, str. 863

U hrvatskom se prijevodu pojavila vrijedna i zanimljiva knjiga britanskog povjesničara Paula Johnsona, koja u svom obimu daje pregled najznačajnijih društveno-političkih zbivanja u 20. stoljeću.

Paul Johnson (rođen 1928. u Manchesteru) spada u red najznačajnijih anglo-američkih povjesničara, čiji interes nadilazi usko historiografsko bavljenje jednom temom i zalazi u područje religije, ekonomije i sl. Školovan na prestižnim britanskim sveučilištima, prvi se put profilirao kao pisac u 50-ima, pišući (i kasnije uređujući) časopis *New Statesman*.

Tijekom karijere objavio je više desetaka članaka za brojne časopise i novine, a napisao je i više od 40 knjiga, među kojima se ističu biografije Napoleona Bonapartea, Elizabete I. i Georga Washingtona.

Iako su ga u počecima njegova rada smatrali lijevo orijentiranim autorom, tijekom života se profilirao kao ugledan konzervativan povjesničar. Knjiga *Moderna vremena*, u Hrvatskoj prevedena tek 2007, autorov je rad iz 1984. godine, koji je zbog svoje popularnosti doživio i brojna nova izdanja. Knjiga je podijeljena na 20 poglavlja, s tek nešto slika i bez kartografskog materijala.

Prvih šest poglavlja bavi se dvadesetim godinama 20. stoljeća. U poglavlju „Relativistički svijet“ (str. 9-56) autor govori o novim procesima i idejama u kulturi i znanosti koji su presudno utjecali na tadašnji svijet. Johnson tako početak 20. stoljeća smješta u svibanj 1919. kada su fotografije pomrčine sunca potvrdile istinitost Einsteinove teorije relativnosti. Ta slika relativnog svijeta savršeno se uklopila u tadašnje poslijeratno društvo koje je, obilježeno Versajskim mirom, polako tonulo u ono što Johnson naziva „Despotskim utopijama“, posebno komunizam i fašizam.

Johnson u 1920-ima vidi početak tog novog svijeta koji je srušio sve idealističke pojave ideološke, društvene i političke prirode 19. stoljeća, te posredstvom suvremenih misli Einsteina, Nietzschea, Freuda i Marxa postavilo jedan sasvim novi sustav vrijednosti novog stoljeća.

Ostala poglavlja o 1920-im godinama bave se razradom Johnsonovih teza iz prvog poglavlja na konkretnim slučajevima. U „Prvim despotskim utopijama“ (str. 57-110) autor govori o rušenju carske vlasti u Rusiji i stabiliziranju novog režima, ne zaboravivši istaknuti podatak kako su carske vlasti imale više prilika za uklanjanje Lenjinca, ali to nisu učinile jer ga nisu smatrale pretjerano važnom osobom. Previranjima u Europi tog razdoblja bave se i poglavlja „U očekivanju Hitlera“ (str. 111-144) i „Legitimnost u dekadenciji“ (str. 145-184). Riječ je najprije o prikazu poslijeratne Njemačke, slomljene mirovnim ugovorom, te otvorene za ono što Johnson naziva „moralnom abdikacijom“ zemlje, kao temelja za brojne nemire i uspone brojnih nekvalificiranih ljudi poput Hitlera. S druge se strane govori o raspadu anglo-francuskog savezništva nakon završetka rata, njihovu neslaganju oko pitanja Njemačke i uređenja Europe, kao i o potpunom zatvaranju očiju pred novim strujanjima na kontinentu.

Poglavljia „Paklena teokracija, nebeski kaos“ (str. 185-210) i „Posljednja Arkadija“ (str. 211-240) bave se dvjema novim poslijeratnim silama. S jedne strane Johnson govori o Japanu – azijskoj sili koja se nakon pobjede nad Rusijom počela sve agresivnije okretati prema susjedima, te s druge strane SAD-u, koji se nakon rata povukao u izolaciju, rješavajući svoje nagomilane gospodarske probleme. Takvu proklamiranu ravnodušnost Amerike spram zbivanja u svijetu Johnson naziva blefom, „promišljenim samozavaravanjem“.

Po Johnsonu, upravo je nemoć anglo-francuskih demokracija, uz ravnodušnost Sjedinjenih Američkih Država, imala najveću odgovornost za radikalizam u koji je svijet utonuo u 1930-ima i 1940-ima.

Tridesetim godinama 20. stoljeća Johnson se bavi u naredna tri poglavlja. U „De-gringoladeu“ (str. 241-274) riječ je o krahu

svjetskog gospodarstva i traženju rješenja na postojeću krizu. Posljedicu takvog stanja u svijetu Johnson opisuje u poglavlju nazvanom „Vragovi“, gdje Staljin i Hitler iskorištavaju postojeću krizu, prvi kako bi učvrstio svoju vlast, drugi kako bi došao na vlast i uspostavio svoju diktaturu.

Sljedeća četiri poglavlja razrađuju najveći sukob u svjetskoj povijesti. U „Vrhuncu agresije“ (str. 323-354) autor govori o tzv. državama grabežljivcima i njihovoj otvorenoj agresiji – japanskoj invaziji na Kinu i unutarkineskim političkim sukobima, Mussoulinijevim pretenzijama u Africi te posebno o Španjolskom građanskom ratu kao pokušnim poligonima za nadolazeći svjetski rat.

Poglavljia „Svršetak stare Europe“ (str. 355-386), „Godine razvoda“ (str. 387-412) te „Velebila i genocid“ (str. 413-448) bave se samim ratom.

Johnson najprije ističe već spominjanu neodlučnost vodećih demokratskih sila da zaustave Sile osovine prije rata, pa zatim i njihovu određenu naivnost u pokušajima mirnog pronalaska rješenja. U svim „ratnim“ poglavljima autor uspješno nastoji raskrinkati Hitlera kao blefera koji je upravo računao sa savezničkom naivnošću kako bi ispunio svoje ciljeve. Tek će se japanskim napadom na Pearl Harbor SAD trgnuti iz izolacionizma i vojno se angažirati, pa će, tvrdi autor, već u siječnju 1942. Hitler japanskom veleposlaniku priznati da ne zna kako bi bilo moguće pobjediti u ratu, boreći se sad protiv još jednog protivnika.

Poslijeratnom stanju u svijetu Johnson je posvetio posljednjih osam poglavlja.

U poglavlju „Mir strahom“ (str. 449-485) riječ je o uvodnim netrpeljivostima u hladnom ratu, te sve izraženijoj blokovskoj podjeli u svijetu. Slabost poslijeratne Europe omogućila je SAD-u da preuzme političko prvenstvo i krene u trajnu utрку u naoružanju koja je, po Johnsonu, počela tek kao posljedica rata u Koreji.

Dok su se SAD i SSSR sve opasnije mjerkali iza „željezne zavjese“, bivše europske velesile morale su, kako piše Johnson, na temeljito preispitivanje. Takvim stanjem stvari Johnson se bavi u tri poglavlja. U poglavlji „Bandunška generacija“ (str. 485-527) i „Kalibanova kraljevstva“ (str. 527-565) autor najprije preispituje uzroke pobuna u bivšim europskim kolonijalnim carstvima Azije i Afrike, a zatim opisuje procese osamostaljenja i razloge koji su doveli do njihovog društveno-političkog opredjeljenja u hladnoratovskom okruženju.

Koliko je prijenos vlasti znao biti kompliciran Johnson najbolje opisuje na primjeru Indije gdje je, nimalo ne štedeći svoje sunarodnjake, britansku politiku tih godina nazvao „katastrofičnom zbrkom“ i „sramotnim završetkom dva stoljeća vrlo uspješnog vladanja zasnovanog na blefiranju“.

U trećem od navedenih poglavlja, „Europskom Lazaru“ (str. 597-637), Johnson se bavi kontinentalnom Europom do kraja 1960-ih. Europa se polako oporavljala od rata, a neki su europski političari vidjeli da je njena budućnost u ujedinjenju. Stvaranje Europske ekonomske zajednice za autora je dobar i jasan put ka konačnom europskom jedinstvu. Politička stabilnost tako je otvorila put vraćanju nacionalnog bića europskih zemalja. Usprkos tome, Europa neće vratiti svoj primat u svijetu. Hladni je rat otvorio nova žarišta, ali i dao ideologiju dovoljnu da pokrene neka nova, do tad zanemarena područja.

Njima se Johnson bavi u dvama poglavljima. U „Eksperimentiranju s polovicom čovječanstva“ (str. 565-597) govori o budućnosti i snažnim previranjima u poslijeratnoj komunističkoj Kini, dok u „Kolektivističkim sedamdesetima“ (str. 685-725) proučava kako je sve izraženija globalizacija dovela do stvaranja još jednog bloka – *Trećeg svijeta*, ali i do jačanja terorističkih aktivnosti po svije-

tu, protiv kojih je borba regularnim vojnim sredstvima bila nedjelotvorna.

Stanjem u Europi i ponajviše SAD-om 1960-ih i 1970-ih godina Johnson se bavi i u navedenom poglavlju, ali posebno u 18. poglavlju – „Pokušaj samoubojstva Amerike“ (str. 637-684). Ovdje pratimo SAD nakon Eisenhowera, čije je razdoblje po Johnsonu „Kulminacija američke prevlasti“ i vrijeme „blagostanja bez presedana“ – no poslije nje ga sve je bilo već spomenuti „pokušaj samoubojstva“; Kennedy je zbog Kube skoro zaratio sa SSSR-om, a Johnson i Nixon uveli su zemlju u vijetnamski sukob iz kojeg se bilo teško izvući.

Posljednje poglavlje u knjizi naslovljeno je „Oporavak slobode“ (str. 725-820). Tu se govori o suvremenom razdoblju, od 1980. do danas, iako autor podrobnije analizira razdoblje do kraja Zaljevskog rata. Tako u prvom dijelu govori o „velikom vjetru promjene“ u čovječanstvu tih godina koji ostavlja globalni krajolik „preobražen do neprepoznatljivosti“. Naravno, ponajprije je riječ o posljednjim danima komunizma i Europi u kojoj se rušila „željezna zavjesa“. S druge strane, Johnson govori i o sve izraženijem društvu znanja i razvoju tehnologija, što je postalo moguće tek radikalnim rezovima u društvu i globalizacijom. Autor upozorava na opasnosti jednog takvoga svjetskog društva koje nekritički vjeruje u ljudski um i napredak, malo se brinući za sve izraženije ekološke probleme i gotovo ne razmišljajući što će ostaviti potomcima u nasljeđe.

Na kraju knjige autor ipak navodi da vjeruje kako će novo stoljeće postati dobom nade za čovječanstvo.

Mario Peranić

Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj: dokumentiranje svjedočanstava o privatnom i javnom djelovanju seksualnih i rodnih manjina – preteča LGBT pokreta u Hrvatskoj, ur. Zvonimir Dobrović i Gordan Bosanac, Domino, Zagreb 2007, 255 str.

Spomen homoseksualnosti u hrvatskoj historiografskoj literaturi je rijedak, sporadičan, ukratko marginalan. Odras je to nevidljivosti lezbijki, gejeva, biseksualnih i transrodnih osoba (LGBT) u povijesti hrvatskoga društva, njihove neprisutnosti u primarnim izvorima i marginalnosti u izvorima poput memoarske građe ili tiska. Društvena nevidljivost, pa slijedom toga i nevidljivost u društvenim i humanističkim znanostima upravo je glavno obilježje statusa homoseksualnih i drugih seksualnih manjina u Hrvatskoj, bar do početka 21. stoljeća. Patrijarhalni i heterocentrični društveni i simbolični poredak smatra se generatorom te nevidljivosti, naravno ne samo u Hrvatskoj. To međutim ne znači da LGBT osoba nije bilo, da one nisu sudjelovale i bile dio društvenog tkiva i njegove povijesti, bilo kao društvena grupa bilo kao pojedinci i pojedinke. Stoga, ako ni zbog čega drugog onda samo zbog jedne od osnovnih epistemoloških premisa historijske znanosti, da povijesno nepoznato i prešućivano učini povijesno poznatim, gej i lezbijka povijest imaju svoj znanstveni i historiografski legitimitet.

Knjiga *Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj*, izašla u prosincu 2007. godine u izdanju udruge Domino, poznatije kao organizatora zagrebačkog Queer festivala, je ne samo vrijedan, već i nužan pionirski rad u polju – na Zapadu već odavno afirmiranih i akademski institucionaliziranih – gej i lezbijkih studija. Usmena historija afirmirala se kao jedan od glavnih modela istraživanja suvremene povijesti iskustava manjinskih

skupina. Svoja polazišta ima u SAD-u, u istraživanju povijesti žena i manjinskih etničkih i rasnih skupina, a potom i LGBT osoba. Prikupljanju usmenih iskaza pristupa se kako zbog malobrojnosti pisanih izvora o tim skupinama, tako i zbog potrebe da se povijesno i socijalno iskustvo pojedinih manjinskih ili marginaliziranih zajednica prikaže i iz njihova očista. Pritom valja napomenuti da za povijest odnosa dominantnih kulturnih modela prema homoseksualnosti, kao i za povijest homofobije ima mnogo više pisanih tragova, negoli za ovaj “pogled iznutra”.

Kraći početni dio knjige sastoji se od uvoda urednikâ, zatim predgovora Deana Vuletica s njujorškog sveučilišta Columbia – povjesničara koji se dosada jedini sustavno bavio gej i lezbijskom poviješću u Hrvatskoj – te obrazloženja metodološkog i teorijskog okvira koje su izradili Karmen Ratković, Amir Hodžić i Nataša Bijelić. Potom slijedi dvjestapedeset stranica velikog formata koje donose minimalno obrađene, odabrane i u tematske cjeline razvrstane iskaze 25 osoba koje su cijeli ili dio života provele na prostoru Hrvatske i koje su ostvarile neko homoseksualno iskustvo, bilo da su od rane mladosti živjele svoj gej i lezbijski identitet, bilo da su povremeno imali istospolna ljubavna i/ili seksualna iskustva, bilo da su uz heteroseksualni i bračni život usporedo živjeli i onaj homoseksualni. Kazivačice i kazivači su podrijetlom ili životom iz gotovo svih hrvatskih regija, premda izrazito prevladava Zagreb. Najstariji, kojih je nažalost i najmanje, rođeni su 1945, a najmlađi 1976. godine pa knjiga obuhvaća razdoblje od negdje ranih 1960-ih godina, dokada sežu sjećanja najstarijih, pa sve do 2002. godine kada nastaje takozvani “drugi LGBT pokret” u Hrvatskoj pa i iskustva LGBT osoba postaju postupno sve vidljiviji segment društvene zbilje i javnih politika.

Dakle, glavni izvor predstavljaju usmeni iskazi osobnih sjećanja prikupljeni na temelju u četiri oka provedenih i snimljenih «narativnih intervjua slobodnih asocijacija». Autori navode da su se vodili načelima epistemologije stajališta (*standpoint epistemology*) razrađene unutar feminističke teorije kao metode po kojoj uvid u način na koji određena oprimirana društvena skupina vidi društveni život pruža i spoznaje o funkcioniranju društva u cijelosti, ovdje i u povijesnoj perspektivi. To bi konkretno za ovu knjigu značilo da “LGBT pogled” na hrvatsku povijest druge polovice dvadesetog stoljeća nije tautološki, ni autoreferentan, već da on pridonosi razumijevanju “opće hrvatske povijesti”, odnosno njezinih dominantnih socijalnih, političkih, diskurzivnih i ideoloških faktora koji je konstruiraju. *Queer* se u navodi kao «primarna analitička kategorija i metodološko uporište» prilikom istraživanja i obrade materijala.

Namjere i ciljevi istraživanja, kao i njihova politička i ideološka potka su u skladu sa danas već uvriježenim načelom autorefleksivnosti u društvenim i humanističkim disciplinama jasno i otvoreno navedeni: potaknuti druga istraživanja LGBT historije, osobito u akademskom kontekstu; ukazati dominantom heteroseksualnom poretku na trajno postojanje neheteroseksualnih iskustava; raditi na izgradnji društveno-legitimizacijskog i time afirmacijskog historijskog diskursa i reprezentacije LGBT osoba u Hrvatskoj. Taj politički/aktivistički poriv za nastanak ove knjige nije međutim u konačnom proizvodu ni na koji način ultimativno nametnut. Naime, osnovni i prevladavajući ishod jest i onaj naznačen na početku: «zabilježiti osobne priče ljudi čiji se osjećaj i shvaćanje toga tko su i kamo pripadaju ne uklapa u dominantni heteronormativni simbolički i društveni poredak [...] tj. zabilježiti osobne priče onih koji se uobičajeno nazivaju kao LGBTQ osobe».

Iskazi su prilikom istraživanja mapirani u četiri isprepletene razine o kojima su kazivači pripovijedali svoja sjećanja i iskustva. To su rodno-spolna identifikacija (razina spola i roda); intimnost (razina partnerstva, ljubavi, obitelji i seksualne prakse); društvene uloge i socijalizacija (šira društvena razina kroz kategorije kao što su klasa i status); te sustavi opresije (razina ideologije, moći, politike i povijesnog konteksta). Te su četiri osi potom složene u šest tematskih cjelina unutar kojih su razvrstani isječci iz iskaza. Svaka od tih cjelina sastoji se od manjih poglavlja kojemu prethode kratki izvaci iz teorijskih tekstova autora LGBT i *queer* tematike (kao primjerice Richard Jenkins, Steven Epstein, Adrienne Rich, Michael Foucault, Monique Wittig, Eve Sedwick i dr.) kojima se nudi mogući interpretativni okvir za razumijevanje i analizu iznesenih iskaza.

U prve dvije cjeline "Identitet" i "Iskorak" (*coming out*) može se doznati kako su kazivači i kazivačice imenovali, doživljavali i spoznavali vlastite rodne i seksualne identitete, odnosno kako su gradili svoj lezbij-ski ili gej identitet. Kako se sjećaju života u heteronormativnom djetinjstvu, i kasnije u odrasloj dobi; kako su više ili manje prilagođavali i normativno performirali svoje rodne uloge bilo odijevanjem, držanjem tijela ili verbalnim iskazima; kako su doživljavali rodne uloge općenito, muško-žensku rodnu binarnost u odnosu na vlastitu više ili manje (samo)prepoznatu i više ili manje (samo) prihvaćenu homoseksualnost; ali i kako su zaobilazili socijalne norme i očekivanja, iznalazili strategije pronalaska osobne sreće i slobode.

Cjeline "Intimnost" i "Seks" riznica su dragocjenih iskaza o doživljaju i življenju ljubavnih odnosa, zaljublivanju, prvom seksualnom iskustvu, zavođenju, zatim o seksualnim praksama i ponašanju, spolnoj želji. Ovaj koloplet iskaza može biti i poticaj za promišljanje, koliko sociološko toliko i histo-

rijsko, kako i u kojoj mjeri se seksualne prakse LGBT osoba prilagođavaju konvencionalnim heteroseksualnim modelima, katkada i reproducirajući matricu heteropatrijarhalne opresije, ali i kako i koliko one svojim diskursima i praksom sudjeluju u razgradnji te dominantne matrice, djelujući subverzivno. Usporedba bi bila lakše provediva kada bi zbirka takvih sjećanja i iskustva postojala i za modele konstrukcije i doživljaja braka, ljubavnog odnosa i seksualnog ponašanja za heteroseksualne osobe u Hrvatskoj.

Sfera takozvanog privatnog i intimnog prostor je kulturne borbe, politike i ideologije, odnosa moći i diskurzivnih i simboličkih konstrukcija identiteta koliko i konvencionalno shvaćen javni i politički prostor. Ipak drugi dio knjige, napose cjelina "Javni/politički prostor" težište stavlja upravo na one dijelove iskaza koji se izravnije referiraju na javno i političko u tradicionalnijem smislu: na odnose moći u socijalnoj zajednici, homofobiju, diskriminaciju, homosocijalnost, historijski kontekst, institucije, medije... Donose se sjećanja na primjerice homoseksualna iskustva za služenja vojnog roka u JNA, pa i s oficirskim kadrom, na policijske racije u gej okupljalištima, napose u Zagrebu 70-ih i 80-ih godina, na sudjelovanje u gej kulturnim događanjima u Ljubljani (gdje je 1984. održan jedan od prvih filmskih festivala gej tematike u Europi), na promjene u samopercepciji i ponašanju nakon dekriminacije muške homoseksualnosti republičkim kaznenim zakonom iz 1977. godine, na iskustva sa zdravstvenim radnicima i politikama medikalizacije homoseksualnosti. Iskustvima proživljenog i pretrpljenog nasilja posvećena je pak čitava naredna cjelina.

Zadnji dio, naslovljen "Historijska čitanka", u neku je ruku i ponajviše "historičan" budući da se iskazi strukturiraju iz povijesne perspektive, kroz sjećanja i doživljaje u pojedinim desetljećima, od 50-ih do 90-ih godina, te se i donosi najviše u tradicio-

nalnom smislu shvaćenih “faktografskih podataka i detalja”. Govori se o različitosti života u velikim gradovima i malim sredinama, nabrajaju se gej i lezbijska formalna i neformalna okupljališta, od kavana i restorana, preko organiziranih kružoka i prvih identitetski obilježenih prostora nastalih u 1980-ima, do nudističkih plaža na obali i tzv. *cruising* zona. Naći ćemo reminiscencije na “suđenja homoseksualcima” iz kasnih pedesetih, opise percepcije društvene klime u kasnijim razdobljima gdje se osamdesete pozicioniraju kao doba laganog popuštanja homofobije uz istodobni početak izgradnje politike vidljivosti i afirmacije pomoću strategija kulturalne vidljivosti LGBT osoba, da bi u devedesetima došlo do ponovne snažne involucije.

Transkribirane iskaze, koji nastoje što vjernije prenijeti govoreni izričaj, prate brojne ilustracije od kojih se posebice ističu preslici 56 dokumenata. Radi se o novinskim tekstovima homoseksualne tematike iz 80-ih godina (osobito iz visokotiražnih *Starta*, *Danasa* i *Svijeta*, zatim studentskog lista *Polet* te *Erotike M*). Tu su potom leci, brošure i drugi slični materijali prvih kružoka i udruga (Lila inicijativa, Gayzine, Ligma, Magnus) ili naslovnice knjiga objavljenih u Hrvatskoj od sedamdesetih do kraja devedesetih koje su izravno tematizirale homoseksualnost. Kao niti iskazi, tako ni ovi dokumenti nisu “interpretirani”, pa je čitatelju ostavljeno da sam prosudi kakvo je bilo njihovo značenje i značaj.

Na kraju nažalost ne nalazimo kazalo imena i osnovnih pojmova, što otežava potragu za nekim specifičnim podatkom.

Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj nije klasičan historiografski rad, prikupljeni materijal nema autora/povjesničara koji reprezentira “povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj”. To međutim nije ni bila namjera autora koji ističu kako su im «u fokusu bile priče, a ne interpretacija». Sustavnija,

sveobuhvatnija, historijski utemeljena gej i lezbijska povijest u Hrvatskoj, ali i povijest homofobije i odnosa društva prema homoseksualnosti, tako još čeka svoje kroničare, publiciste i historičare.

Ova knjiga međutim jest dragocjena i podacima i sjećanjima bogata riznica koja kroz osobna iskustva pripovijeda povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj u doba socijalizma i u prvom desetljeću državne nezavisnosti. Ona je istodobno i dokument o tome kakva je na početku 21. stoljeća (bila) percepcija LGBT osoba različitih generacija o sebi, svome identitetu, mnogobrojnim životnim praksama i svome položaju u društvu, te o vlastitoj individualnoj i kolektivnoj prošlosti.

Franko Dota